

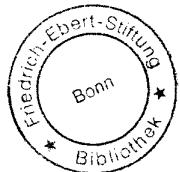
у Лан.

Ivan Mykul
ІВАН МИГУЛ

ПОЛІТИЧНІ ІДЕОЛОГІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Polityčni' ideoloohii':
porivnjal'nyj analiz

A 98 - 08371

УКРАЇНСЬКА
ПЕРСПЕКТИВА
Київ—1997

українська
Perspektyva
kyiv

Передмова

У сучасній політичній дискусії проблема тлумачення місця та ролі ідеологій залишається досі не з'ясованою. Складнощі адекватного сприйняття знаних політичних ідеологій в українському середовищі викликані пріоритетом політичної кон'юнктури над науковою об'єктивністю, а також відсутністю новітньої літератури з цього питання.

Лідери українського державотворення пропонували за основу оптимальної стратегії розвитку суспільства взяти національну демократію, а згодом соціал-демократію та лібералізм. У всіх зазначених випадках аргументи на користь той чи іншої ідеології починалися і закінчувалися згадкою про важливість світового досвіду. Проте жодного разу не було з'ясовано особливостей та специфіки функціонування обраної ідеологічної доктрини в країнах західної демократії та особливостей її адаптування на українському ґрунті.

Тож і досі часте використання політиками та науковцями термінів "лібералізм", "консерватизм", "соціал-демократія" чи "націоналізм" є швидше лаконікою моди, аніж свідченням адекватного розуміння предмету дискусії.

Саме тому оприлюднення дослідження Івана Мигула "Політичні ідеології: порівняльний аналіз" є вкрай актуальним і потрібним.

Автор пропонує порівняльний аналіз історії становлення та змісту таких провідних сучасних ідеологій як класичний лібералізм, сучасний лібералізм, консерватизм, соціалізм. Розглядані теорії здійснено за формалізованими базовими характеристиками, що допомагає перенести акцент дослідження на функціональну площину.

"Політичні ідеології" — це конспективний виклад курсу лекцій, прочитаних автором протягом кількох років на кафедрі політичних наук Інституту державного управління та самоврядування при Кабінеті Міністрів України. Водночас, даний курс був затверджений і в традиційних вищих училищах закладах. Все це дає підстави стверджувати, що дослідження запікається в практикуючих політиків, і науковців, а також сприяє переведенню української політичної дискусії в наукове русло.

Микола ТОМЕНКО,
віце-президент фонду "Українська перспектива",
директор Інституту посткомуністичного суспільства

Автор дяkuє
за благодійну допомогу
в підготовці та виданні цього дослідження
фонду "Українська перспектива"

I. Мигул. Політичні ідеології: порівняльний аналіз: — К. : Фонд
"Українська перспектива", 1997. — 52 с.

Ця наукова праця — огляд світових ідеологічних концепцій в контексті базових характеристик. Такий порівняльний аналіз дає підстави перевести українську політичну дискусію стосовно оптимальної стратегії розвитку в науковий вимір.

Для практикуючих політиків, науковців, а також усіх, хто не байдужий до суспільно-політичних процесів.

Вступ

Усім суспільним, політичним чи економічним явищам притаманні певні цінності та норми. Пересічні люди, політики чи науковці усвідомлено чи ні перебувають під їхнім впливом. Нормативні ідеологічні аспекти впливають на мислення й дію громадян. Це спостерігаємо також і в державній політиці.

Початкове припущення, котрого ми дотримуємося, вважає ідеї, норми й цінності важливими, а вивчення їх — одним, але не єдиним способом зображення політичної дійсності. Не вважаємо, що ідеї є епіфеноменалістичними. В них економічне, політичне, суспільне, історичне коріння. До того ж ідеї тісно пов'язані з культурою, емоціями, почуттями тощо. Припускаємо, що після появи ідеї з часом набирають певної автономії чи незалежності. Тоді ідеї допомагають нам структурувати наші сприйняття й розуміння світу взагалі, а політичного світу зокрема. В такий спосіб ідеї допомагають зрозуміти світ і впливають на дію.

Осягаємо ідею розумово. Ментальне представлення ідеї означає, що ідеї — це розумове зображення дійсності. Але це не лише зображення, а реальність. Отже, виходимо не з субстанціалістичної позиції, бо вважаємо, що політичні, економічні чи суспільні ідеї, наприклад, ідеї про *державу*, *ринок*, *націю*, *суспільство*, *клас* тощо, це не конкретні реалії. Відрізняючи ідеї про реалії від реалій, сподіваємося, що уникнемо проблеми опредмечування, яка притаманна субстанціальному способу розуміння. Проблема з субстанціальним положенням полягає в тому, що воно змішує так звані категорії практики з ідеями про ці життєві реалії. А це доводить до створення того, що припускається.

Ідеї як ментальні зображення можна висловлювати словесно або концептуально. Верbalний вияв дуже часто доводить до семантичного обговорення. Проблема з таким підходом полягає в тому, що він спонукає застосовувати безмежну кількість слів, часто суперечливих, для того, щоб визначити, що таке *держава*, *нація*, *свобода* тощо. Концептуальний підхід намагається встановити, що включено, а що не включено в такі поняття як *держава*, *людська природа*, *ринок* тощо. Узагальнюючи, можна сказати, що словесні представлення ідеї менш елегантні, заплутаніші, ніж концептуальні (більш стислі й уточнені). Але постає запитання, який спосіб краще представляє реалії, які дуже часто неясні, заплутані, суперечливі, розмиті.

Одне слово, важко обміннути запитання "що це?", коли розглядаємо такі феномени як, наприклад, *держава*, *нація*, *свобода* тощо. Але пошук

найчіткіших термінів не повинен приводити до позиції "визнач сутнісно-акцентовану природу феномену або не торкайся теми". Бо ж ми можемо із знанням справи обговорювати такі явища як *держава*, *нація* чи *свобода* без сутнісно-акцентованих визначень.

Всім ідеям притаманна нормативна характеристика. Коли кажемо, що ідеї нормативні, це означає, що ми припускаємо, що ідеї окреслюють бажання. Нормативний елемент ідеї вказує, що має бути. Суть норм полягає в тому, що вони діють як міріла. Ідеї встановлюють мірки щодо мислення, знаходження рішень чи нових ідей. Нарешті, треба відзначити, що ідеї — це іносії цінностей. Цінності — це все те, що вважається важливим чи похвалним. З огляду на це, варто визначити суть та відмінності між філософією, політичною думкою, науковою та ідеологією.

Політична філософія, політична думка, наука та ідеологія

Коли дискутуємо ідеї, рано чи пізно необхідно розрізнати між собою філософію, політичну думку, науку та ідеологію.

Філософія ставить однією запитання "чому?" За своїм змістом та методом філософія має дедуктивний та оцінювальний характер. Справедливо, що існує велике розмаїття філософій, які містяться в діапазоні від дуже абстрактних і спекулятивних до досить емпіричних. Проте головна аксіома філософії має вигляд нормативу та припису. Філософія орієнтована на створення ідей та цінностей, на розробку світогляду. Вона не орієнтована на практичні впливи та дії. Саме цим можна пояснити, чому мова філософії є метаємпіричною, з пріоритетом на концептуальність.

Підрозділом філософії є політична філософія, яку часто називають політичною теорією або політичною думкою. Хоча ці терміни дещо різняться за природою та специфікою, проте задля спрощення будемо вважати їх синонімами. Впродовж віків, якщо не тисячоліття, вважалося, що політична теорія була самою суттю політичної науки. Політична теорія має за мету вивчення фундаментальної природи політичних явищ. Вона націлена на вироблення найкращих форм управління, на дослідження природи держави, сутності політики та на розробку нормативних політичних положень.

У першому наближенні можна вважати, що теорія політичних явищ має два загальні підходи, один з яких характерний для англомовних або англо-американських країн, а другий — для континентальної Європи. Ці традиції реpreзентують два різні типи ментальності в політичній теорії, однак не виключаються існування гібридних форм.

Континентальним європейцям притаманніший раціоналістичний підхід до явищ, тоді як англо-американським — емпіричний.

Раціоналістичний менталітет ґрунтуеться на тезі про те, що основні знання щодо політичних явищ можна отримати без звертання до емпірических даних. Політичний раціоналізм тим самим відкидає реалізм. Реалізм же стверджує, що політичні явища існують незалежно від розуму людини. Раціоналізм занадто погано підходить до абстрактних, спекулятивних, суцільних теорій стосовно політичних явищ, у яких все логично побудовано і взаємно пов'язано. При цьому теоретичні політичні системи виводяться з певних передумов та припущення щодо політичної дійсності. Раціоналізм мало зацікавлений тим, чи з'язані абстрактні схеми політичних явищ з реальним світом. Наприклад, дедуктивна раціоналістична політична теорія оперує такими

абстрактними поняттями, як *держава* чи *народ*. Цей підхід вільно узгоджується саме з деперсоніфікованими юридичними поняттями політики.

Емпіричний підхід за відправну тезу має твердження, що досвід є необхідною передумовою знання. Емпірична традиція за характером не є високоабстрактною. Вона не відходить далеко від *фактів*. Теоретизування в емпіричному підході завжди базується на підґрунті практики. Засікавленість емпіричного підходу спримована не стільки на побудову впорядкованих логікою конструкцій, скільки на розгляд проблеми під кутом практичного досвіду. Отже, коли емпіризм має справу з поняттям *народ* у контексті політичного життя, це поняття має вигляд не абстрактної концепції, а репрезентації окремих індивідів. Емпіризм мало займається розробкою теорій держави. Акцент робиться на розгляді практичних питань врядування чи управління.

Коротко кажучи, підхід континентальних європейців до політичних явищ має тенденцію *виходити з вищенаведеного*. За характером він згорі, дедуктивний та абстрактний. Англо-американський підхід ґрунтуеться на *нижченнаведеному*. За своюю природою він *низу*, індуктивний, конкретний, фокусований на деталях.

Однією запитанням науки є запитання "як?" Наука за своїм первісним змістом спостережно-описова. Вона сприймає та описує явища, пояснює та оцінює їх, додержується принципу відсутності цінностей при аналізі. Хоча чиста наука не націлена на практику, проте вона містить моменти, які можуть мати практичне застосування.

Поняття науковості в усіх суспільних науках прийшло завдяки впливу позитивізму, який негативно ставиться до нормативних виявів. У політичній науці вплив позитивізму спричинився встановленням парадигми *бегейвіоралізму*.

Згідно з парадигмою *бегейвіоралізму*, вивчення політики має бути переважно індуктивним, орієнтованим на факти, пов'язаним з перевіркою, підтвердженням, та дослідженням регулярності і закономірностей політичних реалій. Залучаючись до принципу відсутності цінностей, бегейвіоралізм проводить чітку межу між фактичними даними та ціннісними поняттями. Це значить, що бегейвіоралізм спричинився до того, що аналіз ідей, політичних ідей, норм та цінностей був витіснений з центру уваги політичної науки. Мова навіть йшла про *кінець ідеології*.

Також характерною рисою бегейвіоралізму є фокусування на індивіді, яке дістало назву *методологічного індивідуалізму*, що стало основою для вивчення поведінки *політичної людини* в політиці. Практично всякий акцент знято з інституцій та історичних факторів. Натомість

робиться наголос на концептуалізації політичних явищ як дії. Проте, бегейвіорізму ніколи не вдавалося досягти такої концептуальної точності, яка характерна для економіки. Адже тає економічні концепції, як *вартісний аналіз*, *додаткова вартість*, *додатковий прибуток*, мають цілком конкретне значення, а політичні наукові концепції *інтеррація*, *влада*, *стабільність* є досягти розплівчастими.

Бегейвіоралістична політична наука стала домінуючою парадигмою в Сполучених Штатах Америки, поступово витиснивши політичну філософію. Проте такий підхід, обмежений бегейвіоралістичною політичною науковою, не був повністю сприйнятий у Європі. Політична теорія залишається вlivовою в таких країнах, як Великобританія, Франція та Німеччина. Там політична наука як дисципліна утворилася раніше, ніж виник бегейвіорізм. Проте в інших місцях, таких як Скандинавські країни, де політична наука як дисципліна з'явилася одночасно із виникненням бегейвіоралізму, вliv останнього був дуже суттєвим. Взагалі Європі ніколи не відмовлялася від традиційного підходу, що ґрунтуються на дедуктивному теоретизуванні з урахуванням історичних, інституційних та нормативних факторів.

Так зване наукове вивчення політичних явищ у своїй основі є редукціоналістичним. Воно не є таким вільним від цінностей, як це може здаватися. Незважаючи на всі принципи наукового дослідження, ціннісні поняття тут присутні удастою у таких концепціях, як *методологічний індивідуалізм*, *політична стабільність*, *демократія* тощо, а також у концептуальних схемах, таких як структурний функціоналізм, системний аналіз та інші.

Треба відзначити, що сьогодні політична наука перебуває на *пост-бегейвіоралістичному* етапі. А це означає, що видно поновлене зацікавлення до політичних ідей, норм, цінностей тощо. Спостерігаємо повернення до історії, політичних інститутів та ідей політичного процесу, який поєднує *мікрополітичну* людину з таким *макрополітичним* явищем як, наприклад, держава.

Розглянувши, з одного боку, філософію і політичну думку, а з другого — науку, тепер треба встановити, що таке ідеологія і яке вона має відношення до вищезгаданих.

Коректно розрізняти два погляди на ідеологію як на джерело мотивації і як на політичну риторику. Ідеологія як джерело мотивації передбачає мотиваційний стимул, що визначає поведінку. Таким чином часто намагаються приховано з'ясувати нормативний елемент у поведінці, наприклад при голосуванні та вирішенні державних проблем.

Альтернативний підхід розглядає ідеологію як мовлення, як політичну риторику або бесіду. Це джерело певних гіпотез, цінностей,

джерело понять, лексики, символіки тощо. Отже, ідеологія може розглядатися як певна конвенціональна структура, котра оформлює мислення її дію. В такий спосіб ідеологія транслює певні визначення в специфічному напрямі. Вона є середовищем, у якому діють чіткі правила: що буде і на буде обговорюватися, що має бути прийняті без доказів як очевидне або нормальнє і що є проблемою.

Ідеології глибоко вкорінені в сучасну культуру. Вони є складовою частиною цивілізації. Практично неможливо уникнути їхнього впливу, хоча останній може бути невідчутним. Ідеології впливають на сприйняття, інтереси та поведінку окремих індивідів, політиків, бюрократів, суспільствознавців. Ідеї її ідеології теж впливають на рішення. Одне з найсуттєвіших запитань — як суспільство творить, призначає і розподіляє ресурси? Відразу видно, що сама постановка такого питання має ідеологічний характер. Тому що суспільство може призначати чи розподіляти ресурси з допомогою або економіки, або політики. Запитання про те, як це треба зробити, має явно ідеологічний підтекст.

Ідеологічна аргументація: приклад політики та економіки

Перш ніж розглядати ідеологічні властивості мислення про призначення й розподіл суспільних ресурсів (політичними чи економічними методами, доцільно встановити, що таке політика й економіка. На перший погляд, політика й економіка охоплюють чітко окреслені сфери. Але коли ми придивимося більше, то побачимо деякі спільні риси, що ускладнюють їхнє розмежування. Зauważимо, що саме окреслення цих двох феноменів теж має ідеологічні особливості.

Політика.

Існує багато уявлень про політику: політика як мистецтво або ремесло, політика як влада, держава, уряд, конфлікт, публічне життя, сила, спосіб ухвалення рішень, владний розподіл благ: хто одержує, що, де, коли і як тощо.

На нашу думку, варто звернути увагу на три ознаки політики.

• **Політика як держава та управління.** За даною ознакою політика — це інститут. Політичними інститутами можуть бути уряди, міністерства й всілякого роду управління. Ця характеристика політики має макрохарактер.

• **Політика як публічне явище.** Це поняття ширше, ніж поняття *громади*. Одного погляду, це нормативна спільнота, яка допомагає обсягнутісті відчути сенс свого публічного я. З другого — політика як публічне явище — це сукупність спільніх *власних інтересів*. Перше розуміння несумісне з економікою, друге — сумісне. Політика як публічний феномен поєднує макро- й мікроВластивості.

• **Політика як авторитетний розподіл благ.** Таке поняття аналогічне ринковим, тільки із залученням поняття *влади*. Воно має макрохарактер.

Підsumовуючи все, бачимо, що політика стосується інституцій і діяльності, зв'язаних з владними та публічними рішеннями. Або, політика — це авторитетний розподіл суспільних ресурсів.

Економіка.

Хоча це поняття включає багато значень, зупинимося на трьох основних.

• **Економіка як розрахунок.** Економіка — це засіб досягти бажаних результатів при об'єктивно існуючих обмеженнях. Це розуміння є, по суті, ідеєю *ефективної економіки*. Концепція ефективної економіки базується на *інструментальній раціональноті*. Інструментальну

раціональність можна поширити і на політику, але тоді політика втрачає свою автономність, бо затінється економікою. Така ознака економіки має мікрохарактер.

• **Економіка як діяльність.** Це систематичний процес, котрий виробляє товари і послуги. Цей підхід передбачає розмежування понять економіка і політика. Сформульована в такий спосіб економіка набуває мікрохарактеру.

• **Економіка як інститут.** Зосереджує свою увагу на ринку або на різних ринках. Проте, позаяк цілком автономний і нерегульований ринок не виршує всіх проблем і не задоволяє всіх потреб суспільства, виникає потреба політичної реалії. Цей макропідхід розрізняє економіку як ринок і політику як державу.

Підsumовуючи, можна сказати, що економіка розуміється як ефективне виробництво товарів і послуг та їх постачання в умовах ринку.

Мета цього прикладу — в ідеологічній аргументації показати, до якої міри впливають на наше розуміння такі феномени чи явища як політика й економіка. Отожження політики з економікою, впевненість, що або індивідуум, або знеособлений ринок, найвірніше представляють економіку; уявлення про те, що політика є власне, або колективне, або індивідуальне явище, і вони мають явні ідеологічні обертони. Або що сила, обмін, призначення, розподіл є спільними рисами політики й економіки.

Така ідеологічна аргументація теж наявна, коли мова йде про такі явища як земля, людська природа, воля, нація, справедливість тощо.

Повертаючись до ілюстрації ідеологічно забарвленої аргументації щодо політики й економіки, зробимо припущення, що політику зображенено державою, а економіку — ринком. Також зауважимо що обидва є інститути. Далі застосуємо обмежену кількість термінів, таких як воля, ефективність, справедливість, зростання, порядок й стабільність, для того, щоб навести порівняльну аргументацію.

Держава може вважатися і політичним, і економічним інститутом. Спочатку розглянемо риси, притаманні їй як політичному інституту. Отож, можна розглядати державу як інститут, що забезпечує індивідуальні свободи через надання конституційних гарантій громадським свободам. Вона теж задовольняє такі громадські потреби, як оборона, освіта і охорона здоров'я, котрі ринок не забезпечує. Водночас задоволення цих потреб можна розглядати і з протилежного погляду як обмеження свободи. Вони ж фінансуються примусовими податками. До того ж державні програми, котрі гарантують добробут, обмежують свободу, бо особа стає залежною від держави. А справедли-

вість держава здійснює через захист усіх прав людини і через забезпечення легальних рівних можливостей. Крім того, справедливість досягається шляхом державного перерозподілу багатства через оподаткування, що зменшує нерівність, створену ринковими механізмами. Аргумент проти полягає в тому, що історія не знає успішних прикладів встановлення справедливості державою, оскільки коли є такі спроби, то з'являється багато зловживань. Це яскраво видно, коли групи інтересу реалізують свої цілі, використовуючи державну політику. Тоді інтереси цих груп оголошуються громадськими, а суспільство платить податки. Гарантії порядку надаються через правову систему і різні форми державної політики. Політика добробуту націлена на підтримання певного життєвого рівня, що в свою чергу необхідне для підтримання порядку. Крім того, держава впливає на формування національної свідомості і політичної культури, що також сприяє забезпеченню порядку. Контрагументи проти цього положення базуються на твердженнях, що державне втручання і контроль над суспільно-громадським життям робить особистостей інертними, безініціативними і відчужженими, що, в свою чергу, призводить до різних негативних явищ, криз і безпорядків.

Ринок також можна розглядати і в політичному, і в економічному аспектах. Як політичний феномен, ринок нібито є "державою в державі". Ринок сприяє свободі, оскільки робітники і підприємці вільно пропонувати свій капітал і робочу силу на ринку або вилучати їх з ринкового обігу. Крім того, приватна власність є основою свободи. Вільна конкуренція також сприяє свободі, бо створює умови для чесного змагання. Водночас існують аргументи і на користь твердження, що ринок зменшує свободу, оскільки суб'єкти ринкових відносин вступають в ринкові стосунки не за рівних умов. Це означає, що деято привносяться ринком. Ринок розглядає все як товар, отже, свобода обмежується вузькими критеріями ринку. Ринок теж певною мірою принижує особистість, бо створює нерівність між людьми і таким чином обмежує свободу. Ринок сприяє справедливому розподілу матеріальних винагород між учасниками ринкових відносин. Аргумент проти ринку полягає в тому, що ринок по своїй суті несправедливий і жорстокий. Він все зводить до поняття цілей і засобів. Ринок трактує всі людські потреби матеріалістично і зневажає такі поняття, як права людини. Також несправедливо, що ті, хто займають вищі шаблі в господарській ієархії, отримують високі винагороди, а ті, хто перебувають на низьких шаблях, одержують низькі винагороди.

Можна вважати ринок механізмом, придатним для забезпечення порядку, бо він закладає взаємні зв'язки і відносини між особистос-

тими, групами і країнами. До того ж, кожен може вільно брати участь у ринковому обміні. Це сприяє утвердженням добробуту, взаємоваги, громадської культури і порядку. Але можна визначити й такі негативні атрибути ринку як нестабільність, руйнування традиційного суспільного ладу, зневага до неекономічних людських цінностей, егоїзм тощо. Це все призводить до браку товариськості, відчужження, класових, групових і національних воєн.

Основними засадами держави і ринку як економічних інститутів є ефективність, економічне зростання і стабільність.

Коли розглядає державу як економічну установу, то можна пропустити, що внаслідок ринкових криз ринок стає неефективним. У таких ситуаціях держава або бере на себе виконання функцій, які не здатні здійснювати ринок, або запроваджує вибіркове макроекономічне планування та регуляцію господарства. Таким шляхом держава відновлює конкуренцію і забезпечує ефективність ринку. Сумнівно, що лише тому, що ринок не може постачати діякі послуги і товари, держава зробить це краще. Навпаки, державний сектор дуже дорого коштує і призводить до неефективного використання ресурсів. Порівняно з ринком, політики і бюрократи володіють недостатньою інформацією і не мають уявлення про те, що це таке — ефективність. Державна економічна політика призводить до того, що субсидії спрямовуються до найменш ефективних секторів економіки, бо держава не вміє вибрати найефективніший сектор.

Коли ринок не ефективно використовує наявні ресурси, наприклад при недостатніх інвестиціях або коли зникається виробництво, економічний розвиток затримується. Тоді втручається держава і сама починає керувати надходженням ресурсів, включаючи інвестиції, спрямовуючи їх до продуктивніших галузей. Держава намагається стимулювати економічне зростання й через механізми оподаткування, субсидій, монетарну політику тощо. Це спричиняє марнування ресурсів, що, в свою чергу, знижує інвестиції, підригає виробництво, створює несприятливий психологічний клімат у господарстві. Все це сприяє або й зупиняє економічне зростання.

Щодо стабільності, то довготривалі й короткосезонні ринкові кризи мають дестабілізуючий ефект. Держава зміцнює стабільність через контроль за цінами і встановленням рівнем заробітної плати, субсидіями тощо. Це все створює довіру до ринку і призводить до стабільності. Контрагумент полягає в тому, що будь-які дії держави, спрямовані на стабілізацію, досить шкідливі, бо вони призводять до психологічної нелевності в ринку, до нераціональної поведінки й до браку стабільності.

Можна також вважати, що як економічний інститут ринок сприяє ефективності, оскільки забезпечує оптимальне використання ресурсів через механізми попиту і постачання. Ринок є гнучкою і саморегульованою системою, здатною координувати безліч дрібних операцій. Рано чи пізно ринок досягає оптимального стану. Проте, з іншого боку, ефективність ринку не є незаперечною. Оптимальність недосяжна через відсутність досконалості конкуренції. Це обумовлено ринковими кризисами, існуванням витрат переливу, перевиробництвом або недовиробництвом. Це все врешті-ресть зумовлює недосконалість механізму ціноутворення, склероз, відсутність швидкого регулювання на зміни об'єктивних умов. І це призводить до неефективності. Неефективність ринку також виявляється в таких сферах як охорона здоров'я або освіта. Ринок просто нездатний надати певні товари, послуги й блага.

Головним аргументом на користь твердження, що ринок сприяє економічному зростанню, є те, що ринок створює певний психолого-гічний клімат, способ мислення, сприяє набуттю таких навичок, як правильний вибір об'єкту підприємницької діяльності, всеобачне обрахування всіх етапів цієї діяльності, вчити ризикувати, новаторству, нововведеним, стимулює прагнення поліпшити рівень життя тощо. Ці фактори сприяють економічному зростанню. Є і протилежний аргумент: неспроможність ринку забезпечувати ефективне функціонування певних галузей, наприклад освіти і охорони здоров'я, підриває добробут суспільства. І це разом із створеною ринком нерівністю зрештою призводить до зниження виробництва і стимулює економічне зростання.

Можна розглядати ринок як механізм підтримання стабільності, який через свою гнучкість швидко пристосовується до будь-яких змін. Однак розвиток ринку неминуче призводить і до дестабілізації, негнучкості й ринкових криз. Коли ринку не вистачає гнучкості і швидкості реагування, кризи підсилюються і це стримує економічний розвиток.

Вище наведена аргументація, в котрій наявні ідеологічні норми й цінності, не є притаманна виключно ідеям політики чи економіки. Подібне наведення аргументів стосується багатьох інших ідей, наприклад, нація — свобода — справедливість тощо. Кожна ідеологія дає специфічне забарвлення різним явищам. Отже, є різноманітні способи сприйняття суспільної, політичної та економічної дійсності. Не існує одного єдиного способу зображення дійсності, а спроби якогось синтезу швидше призведуть до більшої плутанини й замішання, ніж до ясності. Плюрализм пояснення того самого явища є природним і неминучим.

Розгляд провідних сучасних ідеологій

Систематичний і порівняльний розгляд головних сучасних політичних ідеологій виходить з презумпції, що потрібне певне історичне спереду, знання ідейних припущення в основних норм, цінностей та засад кожної ідеології, що кожна ідеологічна цілість перебуває в постійному стані змін і поєднує аспекти всіх ідеологій теж моліфікуються.

Коли мова йде про ідеологію, це поняття включає підгрупу "ізмів" як, наприклад, фашізм, комунізм, авторитаризм, корпоратизм, елітізм, націоналізм, екологізм, фемінізм тощо. Вони всі складні й вимагають індивідуального розгляду, а це поза можеми нашого дослідження. Водночас деякі з "ізмів" можна частково застосовувати до трьох ідеологічних традицій, на яких ми зупиняємося.

Лібералізм, соціалізм та консерватизм тут будуть розглянуті як три головні ідеології, хоча їх з певними зауваженнями, до яких ми повернемось пізніше. Ліберальна ідеологія може бути розмежована на класичну та сучасну. Соціалістична ідеологія тут репрезентована соціал-демократією. Отже, розглянемо чотири конкурючі ідеології. Кожна з них буде досліджена з позицій таких загальних концепцій, як зміна, природа людини, суспільство, нація, влада, держава, мораль, воля (свобода), підібність, справедливість та економіка.

Усі ці ідеології досить нові, бо з'явилися на світ лише у XIX столітті. Жодна з них не виникла у завершенному вигляді, а всі вони пройшли певний процес трансформації. Водночас відбувалася певна гібридизація ідеологій, під час якої кожна з них впливала на іншу і називала впливом з боку інших. Стосується між ідеологіями та окремими авторами досить складні. Іноді політичні, економічні, етнічні або юридичні мислителі бувають віднесені до однієї чи кількох ідеологій вже після своєї смерті. В інших випадках різні автори розглядають свої теоретичні аргументи не за життя в межах уже існуючої ідеологічної традиції або ж створюючи та очолюючи нову школу. Нарешті, деякі менш складні до теоретизування автори, які лишаються пов'язаними з певними проблемами даного історичного періоду, або публістисти можуть також бути асимільованими чи то іншою ідеологією.

Класичний лібералізм

Не просто визначити історичну сутність лібералізму, який виник у першій половині XIX століття, тоді як розвиток ідеології як такої налічує понад 400 років. Класичний лібералізм є міткою на поворотний точці цього століття, яка дозволяє відрізняти колишні форми лібералізму від сучасніших.

Хоча часом класичний лібералізм декому здається лише способом мислення, насправді він є ідеологією, яка виникла у відповідь на західну культурну, соціальну, політичну та економічну модернізацію. Класичний лібералізм тісно переплетений з так званою Епохою просвіті, інтелектуальною та культурним рухом XVIII століття, який маніфестував себе на європейському континенті у раціоналістичній формі із наголосом на наміри та задуми. У Великобританії Епоха просвіти маніфестувала себе у менш абстрактній манері, причому більший акцент був поставленний на незапланованому і спонтанному. Ці особливості відбилися на відмінностях британської та континентальної форм лібералізму. Незважаючи на багато спільніх елементів, континентальний лібералізм позначений антиклерикалізмом, антирелігійністю, опозицією аристократії, сприйняттям певного державного централізму, націоналізму та навіть економічного протекціонізму. Оскільки класична ліберальна ідеологія була історично першою, вона виконувала роль відправної точки для інших ідеологій, що виникли пізніше.

Існує досить незнаний з'язок між класичним лібералізмом та політичними партіями із ліберальними ярликами. Партиї мають тенденцію охоплювати більший спектр економічних, соціальних та політичних засад.

Наземо основних мислителів класичного лібералізму та іхні провідні ідеї.

Томас Гоббс (Thomas Hobbes) (1588–1679). Для того, щоб забезпечити захист життя та подолати ворожість природи, люди уклали соціальну угоду, яка поклала початок громадському суспільству та державі. Гоббс розрізняв громадську та приватну свободи і підкреслював ідею автономного індивіда, який знає, що він вільний від примусу. А втім, держава інтерпретується у антиліберальний спосіб як різкий абсолютизм.

Джон Локк (John Locke) (1632–1704). Контрактні чи договірні суспільство та держава починають своє існування для того, щоб захистити природні права на життя, свободу та власність. Користолюбні індивіди здобувають приватну власність, яка за законом не може бути обмежена.

Адам Сміт (Adam Smith) (1723–1790). Егоїстичні індивіди контролюють свою поведінку через соціальні критерії та ринкові. *Невидима рука* інтегрує суспільство та ринок. Державне втручання в економіку має бути мінімальним.

Фрідріх фон Гайек (Friedrich von Hayek) (1899–1992). Інколи класифікується як консервативний мислитель за свою невисоку думку про людський розум, Гайек вірив в внутрішню притаманну мудрість ринку. Ринок через ціновий механізм розширяє індивідуальну сво-

боду, оскільки він пропонує інформацію, що не є доступною для індивідів безпосередньо. Усі види урядового втручання або змішана економіка є небезпечною, оскільки ведуть до соціалізму.

Роберт Ноузек (Robert Nozick) (1939). Нерівність виникає із індивідуального вибору. Ринок створює нерівність, але це справедливо. Нерівній розподіл добробуту соціально виправданий за умови, що власність була здобута чесно. Права власності не можуть бути порушені в ім'я соціальної рівності. Отже, усі форми перерозподілу соціального добробуту мають бути відкинуті.

Розглянемо найсуттєвіші концепції, що характеризують класичний лібералізм.

Зміна.

Цей термін внутрішньо властивий цій ідеології, оскільки допускається, що окрім індивідів, все суспільство перебувають у процесі лінійної зміни. Тобто класичний лібералізм заперечує циклічну теорію розвитку історії. Навпаки, він тісно переплітається з поняттям еволюційної зміни, так само як і з ідеєю прогресу. Вбачаючи тільки невелику різницю між еволюцією та прогресом, ця ідеологія розглядає прогрес як необхідну зміну на краще. Тобто зміна або прогрес мають певну ціль. Ця ідея розкривається в різних способах, але по суті це поняття історичної еволюції через стадії. Певна ціль досягається на кожній стадії розвитку. Розум, в конкретній формі як воля, розгортається від певного стану неініціатива до вищого рівня розвитку. Отож, прогрес може бути візуалізований як спочатку появя незалежної особи, потім виникнення вільного суспільства, яке забезпечує розвиток персональної свободи, і, нарешті, поява політичної свободи і влади закону. З іншого боку, класичний лібералізм теж бачить еволюцію в економічній конфігурації, котра досягає етапу ринкової економіки.

Природа людини.

Класичний лібералізм занадто важить оптимістичним баченням природи людини, яка репрезентується в досить абстрактних термінах. Відмінності культур, походження, раси, кольору шкіри вважаються несуттєвими, людина розглядається як податливе створіння, яке може легко переходити від однієї нації до іншої. Згідно з цією ідеологією, людському існуванню властиві певні внутрішні, проте універсалні сутності, які визначають природу людини. Таким чином, класичний лібералізм висуває ідею, за якою, якщо людина вільна від соціальних, культурних та релігійних утисків, ці людські сутності можуть розвиватися. Європейський континентальний класичний лібералізм є або прибічником більш обмеженої концепції індивіда, як у Франції, або

ж фокусується на концепції автономної самореалізації, як у Німеччині.

Одна з шкіл класичного лібералізму стверджує, що людське буття проявляє себе і має бути інтерпретоване відповідно до певних прав, які мотивують поведінку людини. Вони мають різні назви, такі як "природні", "людські", "індивідуальні", "богом дані", "півільні" чи "громадські". Ці права характеризуються як такі, що не можуть бути відчужені, оскільки вони окреслюють саму суть людського буття. Деякі з цих прав є правами на життя, волю, власність, право на панування закону тощо. Альтернативна філософська школа класичного лібералізму не визнає існування цих прав і натомість фокусується на ідеї, що природа людини, так само як і людські стосунки визначаються мотивами самозацівленості, егоїзму та дослідженням максимальної користі.

Розум вважається найвищим авторитетом у сферах людських переконань та поведінки. Він керує поведінкою людини, коли вона спілкується з іншими людьми, чи у стосунках людини із законом. Також дуже важливою є свобода думки, свобода запитування та розслідування, освіти.

Теорія раціонального вибору є сучасним застосуванням класичного лібералізму для пояснення поведінки індивідів. Вона екстраполяє логіку індивідуального вибору та максимальної користі, що визначають поведінку покупця на ринку, на все людське буття, зокрема й на політику. Отже, людина за своєю природою діє лише в один спосіб: як *homo economicus* або людина економічна.

Супільніство.

Головна ідея полягає в тому, що індивіди є онтологічно первинними стосовно суспільства і можуть існувати за його межами. Індивіди розглядаються як досконалі сущності, які започатковують суспільство. Самодостатній індивід створює суспільство лише для ефективнішого задоволення власних бажань та потреб. Суспільство, отже, є продукт доброочинної угоди між індивідами. Воно є іншою інше, як сукупність окремих індивідів, які поводяться як незалежні атоми. Суспільство не органічне, воно не має ніякої власної цілі. Згідно з класичним лібералізмом, у суспільстві існує зразок *невидимої руки*, яка є виразником спільніх інтересів усього размаху індивідів і яка втримує суспільну рівновагу та гармонію. Оскільки суспільство саме по собі не має ніякої вартості, класичний лібералізм не заперечує можливості раціонального цілеспрямованого переформування суспільства.

Крім широкого розуміння суспільства, ця ідеологія містить поняття громадянського суспільства. Ідея громадянського суспільства грун-

тується на припущення, що людська істота має два поля діяльності: публічне й приватне. Публічна картина — це громадська в державно-політичному сенсі. Як побачимо пізніше, класичний лібералізм притримується думки, що це не лише рукотворна дійсність, але теж небезпечна. Загроза полягає в тому, що установи держави чи уряду потенційно можуть зловживати політичною силою. Тому класично ліберальний світогляд вважає приватну картину якимось природним, здоровим й життедайним явищем. Ця приватна сфера буття, яка чітко відокремлена від загальнодержавної, називається громадянським суспільством. Згідно з засадами цього типу лібералізму, людська істота може користуватися в громадянському суспільстві особливою автономією, вільною думкою й вибором тощо. У громадянському суспільстві формується громадська думка, яка переміщується в публічну сферу через такі чинники як, наприклад, політичні партії. Через те, що ця ідеологія припускає, що картина громадянського суспільства — все що недержавне, а саме: приватне інтимне життя, родина, релігія, школа, громадські організації та рухи, політичні партії, навіть світ, ринок, поняття громадянського суспільства майже розплівається в широкому суспільстві. Парадоксально, але цей світогляд вважає, що держава встановлює загальні норми й правила громадянського суспільства.

Поняття *громадянське суспільство* стало частиною і соціалістичної ідеології, тому класичний лібералізм не пішався даною ідеєю довгі роки. Однак помітне відновлення вжитку цього терміну класичним лібералізмом після подій в Східній та Центральній Європі 1989—1991 років.

Нація.

Поняття суспільної угоди чи контракту застосовується цим світоглядом, коли мова йде про народ і націю. До певної міри, обидва явища ототожнюються просто з людністю, яка проживає на території даної країни. Населення країни як окремі особи, а не як колектив творить контрактualний народ чи націю. Принадлежність до народу чи нації можна добровільно набути чи втратити, так само як принадлежність до суспільства чи держави. З погляду класичного лібералізму, через те, що нація й держава співпадають, мова йде про *націю-державу* або *національну державу*. Не дивно, що дана ідеологія бачить *політичну націю* без юридичних етнічних властивостей. Це тому, що виходить з переконання, що єдиний атрибут членів нації — це юридично-правова рівність усіх. Звичайно, згадуються нерозривність поколінь, спільнота культури чи нація як *уяве суспільство*, але головний фактор політичної

нації — це її громадський аспект. Класичний лібералізм уподобнює громадську й національну принадливість з державним громадянством. Через те, що існує тогоджість між національністю й громадянством, здобуття чи втрата їх не розрізняються, бо вони є волонтарною дією індивідів.

Класичний лібералізм застосовує публічно-приватний дуалізм до націй. З огляду на те, що в публічній сфері існує правова рівність усіх, немає в цій орбіті розрізнення, диференційованого підходу чи дискримінації щодо стану, релігії, національності, раси тощо. Адже вони вважаються атрибутом виключно приватної сфери буття окремих членів нації. Ця ідеологія ґрунтується на тому, що приватна дійсність учасників контрактуально-політичної нації — це персональний світ різних *психологічних спільнот*, родинного, релігійного, расового чи етнічного характеру. Вирішальні постулати класичного лібералізму — всі, виключно етнічні, ідентичності приватного національного буття мають залишатися в приватній сфері й не повинні переліватися чи переходити в публічну сферу національного буття. Виправдовується цей ідейний задум тим, що публічна національна сфера має залишатися загальнолюдською її відкритою, без класових, релігійних чи етнічних “забруднень” національної ідентичності.

Приналежність до нації ґрунтуються не лише на правовій стандартизації, але також на певній гомогенізації всіх елементів нації. А це логічно приводить класичний лібералізм до асиміляційної чи інтеграційної ідеї соціальної населення, що на практиці означає злиття різних меншин з домінуючим населенням суспільства. Це пояснюється в різний спосіб. Наприклад, етнічні аспекти приватної сфери членів нації мають архайчні, деградуючі й ретроградні тенденції, що суперечить ідеї прогресу, до якого прагне універсальне суспільство з існуючими політичними націями. Відсутність аси-міляційної політики може привести до переліву етнічної принадливості в публічну сферу нації в формі різних закритих етнічних спільнот, етнічних гетто.

Цей світогляд вважає всі нації в світі однаковими й рівними. Виходячи з цього й врахувавши право індивідуального особистого ствердження свого “я”, класичний лібералізм доходить до права нації на самовизначення й незалежності. Але дане право не містить ніяких етнічних ознак, бо не виключено право на самовизначення політичної нації. Вважаючи так, даний світогляд лишається по суті ворожим до розпаду існуючих держав, надто тоді, коли політичний separatism має етнічний характер. Відстоювання існуючих державних кордонів має ту саму логіку, що й ідея асиміляції, а саме — вони функціональніші, ніж їхні альтернативи. Отже, це світозоруміння пов’язує націю з ринком.

Політика, влада, держава.

Розрізняючи публічні й приватні царини буття, класичний лібералізм вбачає публічну сферу як політичну. Отже, держава та влада є результатом угоди, контракту й конвенції. Політика загалом, а держава — зокрема не є природною явищою, а витвір осіб. Звідси та ідея, що політика в основному штучна або неавтентичне явище.

Влада є щось на зразок умови, за якої реалізується бажання суверенних індивідів частково поступитися своєю автономією. Це виявляється в економіці, коли робітники віддають частину своєї автономії за зарплату. В політиці це спостерігається, коли люди відпускають частину своєї автономії державі за захист волі та приватної власності. Таким чином, незважаючи на сповідування концепції природної рівноваги, яка реалізується при зіткненні різних інтересів, класичний лібералізм висловлює побоювання, що деякі егоїстично налаштовані індивіди можуть прагнути експлуатувати інших або розірвати договірні взаємини. Для захисту проти таких збочень класичний лібералізм висуває ідею договірно влаштованої держави. З одного боку, індивіди жертвують частиною своєї волі, а з іншого — при цьому не втрачають свободи, оскільки влада існує на договірних засадах, а отже, і підкорення цій владі є добровільним. Нарешті, як і стосовно суспільства і нації, справедливо є онтологічна первинність індивіда щодо держави і влади. Індивід творить державу, держава виникає “знизу”. Історична фікція суспільної угоди в класичному лібералізмі тільки зображене сутінкою між владою й підданими. Ідея суспільного договору — це підкорення громадянині закону та владі. Законосуспільність громадянина можлива тоді і тільки тоді, коли держава виконує свою функцію забезпечення порядку та захисту свободи і власності. Тобто, класичний лібералізм є прибічником утилітарної, але мінімальної держави, держави-нічного сторожа. Ця ідеологія постійно побоюється державної сваволі щодо волі індивіда. Саме тому класичний лібералізм є прибічником конституційної держави. Суть цієї концепції — баланс між управлінням через людину і управлінням через закон. З одного боку, ідея конституційного управління зводиться до техніки розподілу влади, обов’язків та функцій поміж різними державними інститутами. З другого боку, конституційне управління передбачає, що держава керується і підкоряється законові, що вона є правовою державою. Таким чином, поняття конституційного управління підкреслює в першу чергу захист або охорону волі індивіда. Воно часто переплітається із ідеєю представницької та відповідальної влади.

Спочатку існувала певна напруженість між класичним лібералізмом та поняттям демократії. Строго кажучи, демократія — це опис конкретної системи державного управління. Демократія фокусується на

супільстві, не на індивіді. Наголос на супільстві означає, що люди чи народ уявляються як спроможні до колективної ідеї. Концепція люди чи народ інтерпретується у прагматичніших термінах в англо-американських країнах і в абстрактніших — у континентальній Європі. Обидві інтерпретації розглядають демократію як систему народовладдя в державі. Після початкової опозиції до демократії, особливо до її радикальніших республіканських версій, класичний лібералізм зайняв толерантнішу позицію до демократії в другій половині XIX століття. Завдяки цьому стало можливим поняття *ліберальна демократія*. Практично ліберальна демократія класичного лібералізму робить наголос на індивіді та свободі й волі, а демократія — на супільстві й рівності.

Не треба забувати про певну відмінність генеалогії виникнення конституціоналізму та демократії у Великобританії та континентальній Європі. В першій демократія виникла без травми, тому велико британський класичний лібералізм скоро примирився з ним. В континентальній Європі травма якобінської демократії, яка перетворилася на терор, спричинила те, що континентальний класичний лібералізм довго не довіряв і підозрював демократію. Ці історичні події залишили свій знак і до сьогодні.

Щодо структурної організації держави, теоретично класичний лібералізм надає перевагу федеральному устрою перед централізацією. В практиці класичний лібералізм через опозицію *реакційному* прогресіоніалізму та клопотання про національну та державну розбудову віддає перевагу централізму та унітарному державному устрою.

Нині класичний лібералізм приєднується до одного з варіантів моделей раціонального вибору, а саме *теорії публічного чи державного вибору*, для того, щоб пояснити політичний процес. Теорія державного вибору зводить політику до економіки. Вона описує політику як один із типів обміну між раціональними, самозакінченими індивідами чи групами, що шукають максимальної користі. Інакші кажучи, політика інтерпретується як справа виборців, заангажованих груп, політиків та бюрократів, котрі опікуються своїми інтересами, намагаючись примусити державу оплачувати їхні приватні цілі. За аналізом даної моделі, це спричиняє зростання бюджетних витрат та неефективності державного управління. Теоретики публічного вибору є прібічниками накладання легальних лімітів на урядові заходи для того, щоб зупинити цей процес.

Мораль.

Класичний лібералізм виходить із того, що мораль індивідуальна, вона ґрунтується на індивідуальному виборі. Отже, індивід має бути

самотнім, щоб виробити персональну мораль, оскільки не існує об'єктивної моралі. Не існує моральних вимог до індивіда за винятком вимоги не завдавати шкоди іншим. Інакше кажучи, люди повинні чинити з іншими так, щоб останнім це було приємно. При цьому індивіди мають виявляти взаємну толерантність та самоцензуру. Класичний лібералізм не накладе жодних моральних зобов'язань на владу й особу доти, доки вони не погодяться на це добровільно. Ця ідеологія не має концепції того, що треба робити, тобто обов'язків. Нарешті, класичний лібералізм має тенденцію бачити джерело більшості кримінальних злочинів у ринкових недосконалостях, що спричинені необов'язковим втручанням держави у ринковий механізм. Одна гілка даного світогляду, а саме лібертеріалізм, навіть пропонує легалізувати наркотики: ринок контролюватиме їх, щезне кримінальність і водночас скоротяться державні кошти, пов'язані з поліцейським наглядом.

Свобода, воля.

Центральною концепцією класичного лібералізму є свобода або воля. Вона є найвищою цінністю, первісною політичною чеснотою. Класичний лібералізм наголошує, що концепція свободи волі пов'язана із поняттям індивідуалізму. Індивідуалізм полягає в існуванні персональної сфери в житті, незалежної від держави, суспільства та громади. Очевидно, що уява про індивідуалізм пов'язана з ідеєю громадянського суспільства.

Класичний лібералізм заангажований виключно ідеєю *негативної або захищеної волі*. Вона полягає у відсутності зовнішніх примусів, обмежень або втручань. Єдиний примус волі — це зобов'язання стосовно інших. Таким чином, негативна свобода є універсальною, оскільки вона є для всіх. Згідно з класичним лібералізмом, негативна воля виконується завдяки закону, який врегулює конфлікти між незалежними, самозакінченими індивідами. Як стверджують деякі прібічники класичного лібералізму, закон є певною формою примусу. Для інших прихильників цієї ідеології немає і примусу, оскільки закон не є довільною нормою.

По суті, негативна свобода означає право бути вільним для того, щоб думати, говорити або діяти так, як того бажає індивід.

Часом класичний лібералізм ідентифікує негативну свободу як автономію, незалежність або самореалізацію. Однак під позицією суперечлива, така, що викликає поміж багатьма прібічниками ідеології опозицію до цієї ідеї німецького класичного лібералізму. Опоненти стверджують, що поняття самореалізації може довести до категорії позитивної свободи, яка є неприйнятною для класичного лібералізму.

Не треба забувати, що коли ідея волі пов'язується з політикою, класичний лібералізм інтерпретує політичну волю як участь людини у політичному процесі.

Нарешті, класичний лібералізм поділяє поняття свободи нації та держави. Він підтримує національне самовизначення так само, як і політичну незалежність держав; за логікою цієї ідеології, незалежність нації та держав забезпечує мирні, гармонійні та стабільні відносини у міжнародному житті.

Рівність.

Головною ідеєю класичного лібералізму є те, що, незважаючи на нерівність у народженні, талантах та вміннях, усім індивідам мають бути надані однакові шанси в житті для того, щоб розвісти свої нерівні таланти та вміння. У вільному суспільстві все, що потрібно для цього — це політично-правова рівність. Усі громадяни мають бути в однаковому становищі, що означає рівність статусу. Проте класичний лібералізм перебуває в опозиції до будь-якого абсолютного егалітаризму з багатьох причин, зокрема через те, що еталітаризм спричиняє до безініціативності. Підsumковою тезою класичного лібералізму щодо концепції рівності є: "рівна винагорода рівним, а нерівна — нерівним".

Справедливість.

Ця концепція тісно пов'язана із концепцією рівності. Справедливість полягає в охороні юридичних прав та покаранні за порушення цих прав. Класичний лібералізм взагалі відкидає поняття розподільчої справедливості, він є прибічником пропорційної справедливості, що ґрунтується на заслугах. Тобто ця ідеологія стверджує, що багатство треба заслужити. Отже, справедливо, коли незаслужені люди бідні. Спроба утвердити розподільчу справедливість є шкідливою, оскільки в державі вона може порушити права індивіда і спричинити до небажаних наслідків.

Економіка.

Економічна ефективність для класичного лібералізму є поняттям, що означає ситуацію, коли будь-якій персоні не можна зробити краще без того, щоб інший персоні не зробити гірше.

Класичний лібералізм комбінує ідею індивіда, запікаленого в отриманні максимальної матеріальної вигоди, із ідеєю ринку як деперсоналізованої саморегулюючої сили, яка використовує ресурси найоптимальніше, через координацію великої кількості трансакцій. Ринково визначені ціни забезпечують поінформованість та ініціативу людям від економіки для раціонального використання ресурсів.

Ця ідеологія розглядає придбання та накопичення і передачу власності як атрибути людської природи. Спочатку власність асоціювалась з ідеєю безпеки і тільки пізніше вона була пов'язана з ідеєю ринку. Згідно з класичним лібералізмом, приватна власність також виправдовується як маніфестація індивідуалізму.

Суть ринку полягає в тому, що засоби виробництва перебувають у приватних руках. Власники ресурсів вільні утримати свої ресурси або включити їх до виробничого вжитку за цінами, встановленими ринком. Оскільки власники ресурсів нерівні, ринок, по суті, теж нерівний. Товари і послуги, вироблені ринком, віддзеркалюють бажання споживачів. Виробники прагнуть задоволити споживачів через те, що коли споживачі купують собі товари, виробники одержують прибуток за свої капіталовкладення. Ринкова конкуренція забезпечує най-ефективніше використання ресурсів. Саморегулювання ринку гарантує те, що окремі інтереси стають спільними. Отже, *невідома рука* приводить до природної гармонії. Все це діє без державного втручання. Класичний лібералізм переносить цю ідею на міжнародні економічні відносини. Міжнародна гармонія і добробут виникають, коли існує вільна торгівля й відсутній протекціонізм.

До певної міри класичний лібералізм поєднує оптимістичні та пессимістичні стихії. З одного боку, є віра, що лише ринкова господарча система приведе до економічного зростання. З другого боку, через різкі ускладнення демографічного, суспільного, політичного порядку це економічне зростання не вінче.

Одним з найгостріших виявів класичного лібералізму був *соціальний дарвінізм* XIX століття. За зasadами соціального дарвінізму ринок забезпечує суспільну справедливість, а всякої роду нерівності є природної й неминучі. Отже, держава взагалі не повинна втручатись у соціальні справи, бо лише "найзорівши" елементи повинні природно вижити. Цієї соціального дарвінізму знову набули актуальності поміж деякими сучасними прихильниками класичного лібералізму, наприклад, лібертаріанцями.

Класичний лібералізм не бере до уваги називність суттєвих недоліків ринку, бо він вважає, що ці недосконалості можуть бути подолані самим ринком. Будь-які державні заходи щодо корекції ринкових недосконалостей, що мають на меті упорядкувати ринок та підкорити його суспільному добру, не є плідними. Саме тому класичний лібералізм виступає за відмову регулювання ринку, а також за приватизацію в максимально можливих масштабах, включаючи побутові послуги. Такою політикою можна подолати державний дефіцит та дослігти збалансованого бюджету. Отже, класичний лібералізм не є прибічником ідеї *держави добробуту*.

Суласна економіка пропозиції є також прибічником обмеження податків, котре стимулюватиме економічну діяльність. Ця школа теж підтримує скорочення бюджетного дефіциту.

Нова економічна політика також виступає проти спроб держави знищити рівень безробіття як непродуктивний. Нарешті, монетаризм стверджує, що кількість грошей в економіці не впливає на рівень безробіття. Отже, дуже необачно з боку держави регулювати кількість грошей в обігу. Таким чином, підсумовуючи, можна сказати, що за різними видами класичного лібералізму державне втручання не покращує функціонування ринку, а тільки шкодить йому.

Сучасний лібералізм

Причиною виникнення сучасного лібералізму є усвідомлення ним певних негативних рис, притаманних необмеженному, нерегульованому, дикому капіталізму, а саме: розриву суспільних зв'язків, нерівності та бідності. Це привело до перегляду деяких засад лібералізму. Після того незмінена форма лібералізму отримала назву *класичний лібералізм*, а та частина, що зазнала змін, відповідно, *соціальний*, або *сучасний лібералізм*. Сучасний лібералізм заперечує ідею необмеженого служіння власним інтересам, роль держави виключно як *нічного сторожа* і підтримує ідеї соціальної справедливості й активної ролі держави. Сучасний варіант лібералізму гнучкіший порівняно з класичним варіантом. Політичні партії, до назви яких входить слово *ліберальна*, можуть мати за ідеологічну основу обидва ці напрямки або ще інші ідеї.

Провідні мислителі сучасного лібералізму:

Джеремі Бентам (Jeremy Bentham) (1748–1832). Бентам за-перечував поняття закону і природних прав і натомість вводив систему етики, що мала назву утилітаризм. Таким чином, найкращий спосіб для індивідів та для суспільства такий, що максимізує приемливість і мінімізує біль. Утилітаризм забезпечував основу для державного втручання, оскільки він підтверджував, що це має позитивні наслідки для суспільства. Бентам був двозначним щодо перерозподілу добробуту.

Джон Стюарт Міль (John Stuart Mill) (1806–1873). Міль ввів ієрархію відів бажань як керівництво для людської поведінки. Він вважав, що капіталізм та демократія мають великі недоліки. Міль пропонував державне втручання для того, щоб забезпечити більшу соціальну рівність і таким чином заклав основу для поняття позитивної свободи.

Джон Мейнард Кейнс (John Maynard Keynes) (1883–1946). Кейнс стверджував, що основні сили, що підтримують рівновагу в економіці, можуть потрапити в *ступор*. Це спричиняє негнучкість

ринку, що викликає *роздбалансування*, оскільки виникають противічні між інвестиціями та заощадженнями грошей. Врешті-решт, це спричиняє занепад економіки і безробіття. Такий стан сприяє зростанню державного втручання в економіку, зокрема для визначення задовільного рівня сукупного попиту та керування економічним зростанням.

Джон Равлс (John Rawls) (1921). За Равлсом, необхідна деякі економічна нерівність, що стимулює ініціативну роботу. Соціальна справедливість має розумітися саме як справедливість. Перерозподіл добробуту для дискримінованих меншостей або найменші забезпечених верств є соціальною справедливим.

Можна визначити такі основні ідеї, що характерні для сучасного лібералізму.

Зміна.

Сучасний лібералізм підтримує ідеї зміни та прогресу. Але ці поняття замінено на такі, як *розвиток* та *модернізація*. Ці поняття, що часто вживаються як синоніми, стосуються соціальних, політичних та економічних змін. Розвиток можна розуміти по-різному: це і соціальна мобілізація, і підвищення рівня освіти, і урбанізація, і економічний розвиток, розширення функцій держави в суспільстві, зростання політичної активності, демократизація, зміна політичного режиму тощо. Сучасний лібералізм не наполягає на обов'язковості і неминучості лінійного розвитку, бо прийшов до розуміння реальної можливості прогресу. В останні роки знов спостерігається повернення до ідеї неминучості процесу "лібералізації", як етапу розвитку всіх суспільств, що досягають зрілості. Отож, перехід від авторитаризму чи тоталітаризму до демократії чи ринкової економіки розглядається як маніфестація "кінця історії" або тріумфу лібералізму.

Природа людини.

Сучасний лібералізм є навіть оптимістичнішим щодо природи людини, ніж його класичний варіант; він апелює до таких властивостей людини, як альтруїзм та почуття соціальної відповідальності. Кожна людина визнається володарем своєї власної особистості, вона керується в своїх вчинках своїм розумом; водночас визнається, що людина є витвором суспільства. Отже, зараз беруться до уваги соціальні реквізити людського буття.

Суспільство.

Залишаючи прерогативу особистості, сучасний лібералізм змінив своє ставлення до поняття "суспільство". Пропонується складніше розуміння суспільства, ніж просто сукупність індивідуумів. Зроблено

акцент на суспільство як на цілісну систему, що існує за своїми власними законами. Визначаються навіть колективні цілі суспільства. Сьогодні ідея громадянського суспільства користується великим впливом. Ця ідея вважається ключовою в процесі демократизації і переходу до ринку у пост-авторитарних чи пост-тоталітарних країнах. До існуючої концепції індивідуумів як головних елементів суспільства додано також ідею груп, які є важливими суспільними складниками. Ліберальні концепції суспільства являють широкий спектр, на крайніх польосах якого перебувають корпоративна і плюралістична версії. Плюралістичне розуміння суспільства ґрунтуються на ідеї постійної конкуренції між групами. Ця конкуренція переходить і на державу. За плюралізмом держава майже зникає в з'язку з домінуванням суспільства. Головною ідеєю сучасного корпоратизму є взаємна домовленість і кооперація між групами. Окрім того, існує угоди між групами і державою. Отже, визнається автономія держав від суспільства. Обидві версії натякають на існування *невидимої руки* в суспільстві, аналогічної економічній *невидимій руці* ринку.

Нація.

Цей світогляд не заперечує принцип, що нація має контрактове походження і що нація й держава значної міри тотові. Однак, сучасний лібералізм робить з нації складніше явище. Дане світогорозуміння визнає важливу роль культури, в широкому розумінні як суму способів життя, звичаїв тощо, сформовану людьми й передану від однієї генерації до другої. Люди себе визначають через культуру, повага до людини означає виявлення поваги до її культури. Позаяк культура пов'язана з такими явищами як релігія, мова, історія, національність та інші матеріальні й духовні цінності, повага до людини включає повагу до всіх цих факторів.

Сучасний лібералізм визнає, що в нації можуть бути культурні й етнічні чи релігійні відмінності. Таким чином, ця ідеологія визнає багатокультурність й поліетнічність у кожній нації. Не заперечуючи існування етнічної, культурної чи мовної більшості, сучасний лібералізм теж визнає, що в нації можуть бути етнічні, культурні й інші меншини. Ця ідеологія визнає права меншин, але вона дотримується тези, що права є виключно індивідуальні, а не колективні. Отже, сучасний лібералізм намагається дотримуватися постулату юрисдикційної рівності всіх елементів нації, незважаючи на їхні етнічні, релігійні й інші атрибути. І все ж, цей ідеальний задум створює цій ідеології певні труднощі у відображені публічних і приватних сфер буття. Наприклад, право етнічних меншин користується своєю мовою в публічній сфері нації.

Будучи не асимільованим в етнічних питаннях, даний світогляд, як би там не було, зміщує національне самовизначення меншин, що не може привести до етнічного політичного сепаратизму та зміни кордонів існуючих держав.

Політика, влада, держава.

Та ідея, що влада, по суті, виникає з *низів*, поєднується з визнанням ідеї, що в багатьох випадках влада приходить *згори*. Іншими словами, на відміну від класичного лібералізму, який вважав зростання індивідуальної свободи можливим лише завдяки звуженню політичної сфери, сучасний лібералізм визнає державу як *політичне добро*, а не як *необхідне зло*. Сучасний лібералізм включає до сфери державної діяльності все більше коло спільніх соціальних потреб. Отже, держава стає, певною мірою, *видимою рукою*, котра втручається в суспільство. Державна влада через бюджетне фінансування впливає на рівень добробуту населення й на ринок через макроекономічне керування.

Сучасний лібералізм дотримується дещо непослідовних поглядів стосовно розмежування між політикою й економікою. З одного боку, він проголошує, що держава постає з економіки, і, отже, заперечує автономістичні держави. З другого боку, існує визначення держави як якогось цілком незалежного явища, зі своєю логікою існування. Згідно з концепцією про залежність держави від економіки, держава і такий її складовий компонент як уряд, вважаються цілком інертними. Не існує незалежного політичного життя, бо є лише калька з економіки. Легітимна влада ототожнюється з громадськими інтересами, а вони, в свою чергу, з громадською та державною політикою. Ця політика створюється внаслідок взаємодії груп і особистостей у суспільстві. Держава є нейтральною ареною, де групи ведуть свою політичну гру. Держава як така є не творцем політики, а тільки виконавцем політики.

Середньою позицією в сучасному лібералізмі займають ті, хто визнає певну автономію держави. За їхньою логікою, держава займається тією діяльністю, яку не може виконувати ринок. Це визначення ролі держави можна назвати *додатковим* або "*з'язуючим*". Крім того, ми можемо знайти в сучасному лібералізмі ідею цілковитої незалежності держави. Згідно з цією концепцією державна політика свідомо створюється професійними політиками і функціонерами. У сучасному лібералізмі, особливо що стосується англомовних країн, є тенденція не вживати термін *держава*. Якнайчастіше його замінюють словами *уряд* або *політична система*. Якщо держава розглядається як *політична система*, то її описують через *структурні, функції, функсок—результат*, як в економічній системі.

Сучасний лібералізм і надалі проголошує ідеї контрактної держави так само, як конституціоналізм представницького і відповідального типу. Цей світогляд також підтримує ідею правової держави та захисту прав і свобод особистості. Ідея ліберальної демократії набула особливої сили в сучасному лібералізмі, де зараз не існує суперечностей між ліберальним і демократичним. Фактично нині поняття ліберальна демократія і демократія використовуються як синоніми. Порівняно з класичним лібералізмом поняття демократії дещо переважає ліберальний складовий елемент.

Незважаючи на те, що в останні роки сучасний лібералізм почав поволі відходити від ідеї участі держави в житті суспільства, ці погляди все ще лишаються важливими для цієї ліберальної ідеології.

Однією з головних проблем сучасного лібералізму є відсутність чіткого визначення поняття політичного зобов'язання. Це випливає з неоднозначності розуміння поняття громадські інтереси, котре широко вживається сучасним лібералізмом.

Мораль.

Сучасний лібералізм дотримується ідеї суб'єктивних рішень за особистими пріоритетами. Вважається, що розум організує в певну ієархічну систему особисті цінності та принципи. Тому ліберальна мораль великою мірою суб'єктивна та відносна. Водночас сучасний лібералізм визнає об'єктивну мораль стосовно таких універсальних положень, як повага до всіх людей або національне самовизначення. Сучасний лібералізм визнає суперечливими стосунки між мораллю особистості і соціально ухваленими етнічними стандартами, що стосуються широкого кола проблем: від сексу до добробуту. Взагалі, сучасний лібералізм визнає можливим і моральним втручання держави в питання загального добробуту людей та в цілому виступає проти втручання держави в питання індивідуальної моралі.

Свобода, етика.

Цей світогляд розглядає свободу як засіб, що надає особистості можливість саморозвитку і самореалізації. Хоча допускається вплив соціальних факторів на здійснення свободи, сучасний лібералізм лишається вірним розумінню свободи як вільної реалізації індивідуальних бажань, потреб та намірів.

У той час, як класичний лібералізм розуміє свободу як залишення у спокії, сучасний лібералізм відстоює ідею свободи для..., або позитивної свободи. Позитивна свобода допускає, що особистість розуміє, що для неї краще, і раціонально спрямовує свої дії на досягнення певних цілей. У ціому особистість може отримати допомогу від дер-

жави і суспільства. Держава загального добробуту знімає перешкоди на шляху реалізації позитивної свободи.

Рівність.

Сучасний лібералізм поєднує ідеї рівності перед законом, рівності можливостей з певними аспектами концепції рівності результатів. Це розглядається як прояв соціальної справедливості. Ідея соціальної справедливості веде до проголошення ідеї держави добробуту, яка підтримує більші пропорції населення. Ідея соціальної справедливості, звичайно, суперечить концепції індивідуальної відповідальності і концепції допоможи собі сам, які визнаються класичним лібералізмом. Ідея держави добробуту не є виключно прерогативою сучасного лібералізму, її також відстоюють і соціал-демократія, і консерватизм. Однак ліберальна версія держави загального добробуту пов'язує її з широким аспектом соціальних програм, спрямованих на підтримку слабких верств населення. У деяких європейських варіантах, що пов'язані з сучасним корпоратизмом, реалізація соціальних програм диференціюється залежною від класового та іншого поділу суспільства. Згідно із сучасним лібералізмом, держава добробуту, як і інші державні установи спрямовані на компенсацію певних дефіцитів ринку, а саме: недосконалості конкуренції, витрати перевесу, побічні ефекти, громадські чи державні блага або послуги. Це все є значним внеском у змінення прав особистості і рівних соціальних груп. Сучасний лібералізм розглядає реалізацію соціальних програм і перерозподіл прибутків, що здійснюються державою загального добробуту, як внесок у справу забезпечення рівності і соціальної справедливості. Це сприяє самореалізації особистості. Водночас у сучасному лібералізмі можна спостерігати певні суперечності: з одного боку, він вимагає певних обмежень ринку з метою запровадження рівніших відносин у суспільстві, з другого боку, сучасний лібералізм підтримує ідею ринку, хоч він заважає реалізації державної політики соціальної рівності.

Справедливість.

Ідеологія сучасного лібералізму вважає поняття справедливості загальним і універсальним критерієм, придатним до застосування в усіх сферах людського життя. Ця ідеологія заперечує несправедливість в усіх її проявах, що базуються на будь-якій дискримінації: за національними, соціальними, релігійними, расовими та статевими ознаками тощо. Сучасний лібералізм навіть підтримує ідею зворотньої дискримінації, коли певні групи населення, що зазнавали гноблення в минулому, тепер отримують певні переваги над іншими.

Економіка.

Сучасний лібералізм вважає передумовою ефективної економіки в першу чергу, але не виключно, ринок. Державі теж відводиться певна роль. Сучасний лібералізм, в основному, пропонує економіку добробуту і кейнсіанську економічну модель. Економіка добробуту не має нічого спільного з програмою добробуту, що реалізується державою добробуту. Це економічна концепція, що розглядає сукупний рівень добробуту окремих особистостей. Економіка добробуту стверджує, що реальний ринок не забезпечує досконалії конкурентної боротьби. Через утворення монополій і побічні фактори реальний ринок не забезпечує ефективної економіки. Крім того, ринок неминуче приходить до несправедливого розподілу прибутків. Все це викрадає відчуття держави в економіку на мікрорівні з метою її вдосконалення. Держава забезпечує справедливіший розподіл активів перед тим як особистості візьмуть участь у ринковому обміні. Цей справедливіший перерозподіл активів державою обумовлює подальшу здатність ринку до створення оптимального рівня суспільного добробуту.

Кейнсіанська модель передбачає, що конкурентні ринкові стосунки можуть не забезпечувати повного використання наявної робочої сили і капіталу. Баланс сукупного попиту і пропозиції може не бути на оптимальному рівні, і це приходить до неповного використання наявних ресурсів. Існує неадекватний попит на капітал, робочу силу і товари. Це зумовлено низьким рівнем інвестування заощаджень, що, в свою чергу, приходить до згортання виробництва, безробіття, зниження споживання тощо. Кейнсіанська модель пропонує державне управління на макроекономічному рівні. Державна політика спрямовується на підвищення попиту. Фінансова політика, що ставить за мету зниження податків і процентних ставок, збільшення грошового обігу, сприє активнішому інвестуванню заощаджень. Крім того, держава сама може позичати надлишкові заощадження, щоб "підганяти" економіку, роблячи інвестиції в публічні проекти. Це все досягається через дефіцитні бюджети. Деято з посткейнсіанців вважає, що державна діяльність не повинна обмежуватися лише здобуванням інвестицій. Держава повинна також контролювати інвестування, спрямовуючи інвестиції в галузі з найбільшим економічним потенціалом. Ця діяльність держави отримала назву *індустріальної політики*.

Останнім часом сучасний лібералізм ставиться обережніше до участі держави в ринку, спостерігається повернення до ідеї пріоритету і більшої досконалості ринку як механізму використання наявних ресурсів порівняно з державними структурами. Недосконалість держави стає тепер не менш очевидною, ніж недосконалість ринку. Разом з

тим сучасний лібералізм продовжує стверджувати, що в певних галузях державне регулювання економіки потрібне й досить ефективне.

Консерватизм

Розгляд консерватизму ускладнюється тим, що його часто сприймають негативно як реакцію, спрямовану проти революційного знищччя режиму, реакцію на просвітницькі ідеї, на руйнівні ефекти капіталізму, політичного лібералізму тощо. Хоча термін "консерватизм" з'явився лише у XIX столітті, його ідеї сягають у середньовіччя. Він пройшов чималий шлях розвитку: від оплоту існуючого режиму до захисту певного типу ринкової економіки. Проблеми також виникають через те, що в консерватизмі дікілька послідовних традицій. Один тип консерватизму, що стверджував абсолютну монархію, був поширенний в Європі аж до XIX століття і в модифікованій формі навіть в XX ст. Його прикладом може бути французький консерватизм з його абстрактною *бесідою*, безкомпромісністю в політиці. Інший тип консерватизму існував у Німеччині. В його основу покладено ідею культурної єдності, яка тісно пов'язана з органічною концепцією держави, не підпорядкованою ніяким моральним законам. На цих двох традиційних типах консерватизму ґрунтуються так званий *авторитарний консерватизм*. Існує також британський варіант консерватизму, який з'явився вже після відміни абсолютної монархії, коли розпочалися соціально-економічні реформи. Цей консерватизм характеризується в політиці ідеї змішаної форми управління і скептицизм. Назвемо також американський тип консерватизму. Погляди на його природу дуже суперечливі. Його можна розглядати просто як іншу назву класичного лібералізму, оскільки США ніколи не знали традиційного європейського консерватизму. Крім того, він може розглядатися як поєднання природного американського *традиціоналізму* і лібералізму або навіть лібертаріанізму.

Консерватизм заявляє, що він простий, не теоретичний, емпіричний і придатний лише у специфічних, не загальних ситуаціях. Стверджується, що він просто спосіб мислення, а ніяка не ідеологія. В консерватизм зустрічається дуже багато теоретизування, хоч у ньому часто не існує чіткої системи понять і визначенень. Хоча, з одного боку, консерватизм відстоює специфічні обставини, з іншого — він наполягає на універсальності своїх засад. Правда, не завжди висловлює це розірвільно чітко. Отже, консерватизм не лише спосіб мислення, він є ідеологією. Визначними рисами цієї ідеології є внутрішня напруженість поміж різними міркуваннями.

Велика кількість політичних партій називає себе консервативними: від анархо-капіталістичних, селянських, націоналістичних до фашистських, іхня ідеологія є ще строкатшою, ніж сам консерватизм. До певної міри це зрозуміло, оскільки в консерватизмі пов'язані поняття традиційного, сучасного консерватизму і класичного лібералізму. Є спірною класифікація християнсько-демократичних партій як консервативних. Багато аналітиків приєднують їх до виявів соціально-демократичного типу.

До головних консервативних мислителів належать такі.

Едмунд Берк (Edmund Burke) (1729–1797). Оскільки люди не є незалежними ані рациональними, а суспільство є тенденційним, існує необхідність зміцнювати традиційні чесноти для того, щоб мати у суспільстві впорядкованість. Лиш у такий спосіб настає можливість досягти свободи. Ринкова економіка має залишитись вільною від державного втручання, проте держава повинна обмежувати людські пристрасті, викликані ринком.

Томас Карлейл (Thomas Carlyle) (1795–1881). Карлейл критикує руйнівну дію капіталізму, брак відповідальності у ліберальному понятті свободи та політичної демократії. Він є прихильником підтримки ієрархічного суспільства, державного втручання для подолання негативних ефектів ринкової економіки та необхідності для суспільства мати герой.

Вільфредо Парето (Vilfredo Pareto) (1848–1923). У справах економіки Парето є лібералом, вважає, що ринок дозволяє ефективно застосовувати ресурси (*Парето оптимальність*). Щодо політики Парето заангажований тією ідеєю, що будь-які лії еліти суспільства можуть бути вправдані.

Майкл Оукшотт (Michael Oakeshott) (1902–1992). Оукшот відмовляє природному закону та релігії у їхній ролі як фундаменту консерватизму і вважає, що таку роль відіграють існуючі звичаї та інституції, що набралися *мудрості часу*. Він перевівав в опозиції до рациональних, абстрактних соціальних теорій, але був прихильником маніфестації індивідуальної свободи, що сповнена культурними цінностями суспільства. Таким чином, суспільство є *моральною спільнотою*, що дозволяє індивідам самовираження. Економіка не повинна впливати на політику, а держава не повинна втручатись в економіку.

Розглянемо основні поняття, що характеризують консерватизм.

Зміна.

Консерватизм виступає проти змін, за збереження існуючих звичаїв, установ та правил. Це проявляється, коли консерватизм відчуває якусь

зовнішню загрозу, інакше сам по собі консерватизм не виявляє активного захисту існуючого стану. Консерватизм спирається на все знайдоме, загальновідоме, чи природне. Проте він не виступає проти будь-яких змін взагалі, лише проти деяких. Незмінні вважається те, що змінюється повільно і недокорінно, тобто залишається знайдомим і добре знаним. Іноді протиставляють поняття *зміна і реформа*: реформа — це повільна, незнанча зміна. Реформа вважається проявом мудрості й розважливості. Зміна пов'язана з рационально-теоретичним підходом до істини. Тому цей світогляд відмовляється від неї. Консерватизм дуже скептично ставиться до будь-якої ідеї прогресу, оскільки минуле вважається живою частиною сьогоднішнього, сучасного.

Природа людини.

Консерватизм дотримується дуже пессимістичних поглядів на природу людини. Людина консервативна — це істота, керована власними пристрастями, бажаннями, інстинктами і дуже малою мірою розумом. Вважається, що людина егоїстична, злобна, облудлива, зіпсована тощо. Отже, консерватизм вважає, що людина за своюю природою зла. Оскільки інтелект людини недосконалій, а її природа загадкова, то дати якесь раціональна визначення людської природи неможливо. Рационалістичні концепції природи людини вважаються недосконалими і хибними, бо представляють людину як об'єкт.

Стверджується, що раціоналістичне поняття абстрактної людини є шкідливим, бо зумовлене ставленням до людини, як до засобу, як до об'єкту. На відміну від цього, консерватизм пропонує спиратися на споглядання, досвід, умови, факти як *вони є* при дослідженнях природи людини. Людську природу можна пізнати лише через вікове накопичення мудрості і здорового глузду. Найважливіше — спиратися на аргументи, котрі пройшли випробування часом і судом історії. Людську природу можна представити через основні інстинкти, потреби і бажання, притаманні всім людям. Це інстинкт власності, бажання задоволити матеріальні і духовні потреби, почуття власної гідності і бажання свободи, влади або самовдосконалення. Консерватизм також визначає людину через такі її невід'ємні права, як право передавати майно спадкоємцям тощо. Зрештою, всі ці права, бажання й інстинкти набуваються практично протягом життя через досвід. Вони не ґрунтуються на якихось універсальних правах.

Консерватизм визначає певні суперечності між свободою і необхідністю. З одного боку, людська природа визнається сталовою, незмінною, успадкованою з минулого, обумовленою біологічною, генетичною, культурною спадковістю. З другого — людина вважається

носієм *свободної волі*, який діє за власним бажанням. Нарешті, консерватизм вважає, що оскільки людина від природи егоїстична, погана, зла тощо, то потрібна державна і соціальна регламентація життя людини, інакше людські пристрасті і бажання можуть вийти з-під контролю.

Суспільство.

Консерватизм вважає, що людська природа невіддільна від суспільства. Природа людини і суспільство утворюють єдине ціле, оскільки суспільство є не простою сукупністю індивідуумів, а живим організмом, що формує людську особистість з окремих бажань і інсінктів. Людська особистість не може сформуватися без суспільства. Таким чином, консерватизм розглядає суспільство як містичне, загадкове. Виникнення суспільства має майже таємний характер. З'ясовується, що суспільство не створюється внаслідок будь-якого договору. Навпаки, консерватизм вважає, що люди отримують вічне суспільство в спадщину з минулого і повинні зберегти його недоторканним для майбутнього. Через це суспільство не підлягає соціальним змінам. Революції з їхнім інструментальним підходом до людини і суспільства засуджуються, бо суспільство не може бути побудоване і перебудоване.

Руйнування існуючого суспільства шляхом докорінних змін призводить до руйнування особистості. Консерватизм стверджує, що людська особистість формується нацією, мовою, культурою і державними інституціями. Тому все це повинно зберігатися, бо зміни матимуть шкідливі для людини наслідки.

Суспільство, згідно з консерватизмом, має ієархічну структуру: від родини до держави. Стабільність цієї ієархії дозволяє людині знайти своє місце в житті. Ті, хто займають вищі шаблі, керують тими, хто перебуває нижче. Нерівність щодо посадання вищих посад і влади вважається природною і має зберігатися.

Консерватизм не робить поділу на публічну й приватну сфери. Однак такий поділ необхідний, щоб узвітити собі громадянське суспільство. Тому поняття громадянське суспільство не зачучається до розгляду ідеологію консерватизму. Що трохи наближається до ідеї громадянського суспільства — це поняття традиційного корпоратизму, коріннямого якого слугують у середньовіччі.

Нація.

Консервативний погляд на народ чи націю є по суті органічним. Цей підхід часто називається *комунітарним* чи *громадським* (колективним), на відміну від ліберального контрактуалістичного.

Подібно як з міркуванням про суспільство її особу, консерватизм опирається на симбіоз між індивідуумом і нацією. Людина себе самовизначає як невід'ємну частину нації. Думка про генезу нації має майже інтуїтивний характер. Один раз встановлена, нація є чимось святым, таємним й незображенним. Нація уявляється як жива істота, котра не земінна. Вона не впроваджується, тому що вона віковична. Члени нації успадковують її від минулого й зобов'язані передати її майбутнім поколінням. Консервативне світорозуміння раніше застосовувало термін *raca*, а тепер *етнос*, *етноспільнота*, *етнічність* тощо. По суті, нація подається як етнічне явище. Нація представляється як спільнота індивідів, споріднених між собою етнічним походженням, мовою, спілкуванням, територією, генетикою, емоціями, духовною й матеріальною культурою, міфами, легендами тощо. Консерватизм вважає, що існують такі явища як, наприклад, *національний дух*, *національна ідея* тощо. Очевидно, на думку даної ідеології, націю, батьківщину, вітчизну, рідний край та інше не можна собі вибрати. Національна ідентичність вважається наданою при народженні, тому не можна змінити свою національну приналежність на іншу. Водночас даний світогляд відрізняє національність від громадянства.

Не відрізяючи публічну сферу будь від приватної, консерватизм може привести до *етніцизму*. Це означає поширення погляду, що національний чи етнічний елемент, ідея, мета, ідентичність тощо можуть повністю проникнути в усі сфери життя. *Етніцизація* означає домінування даного фактору над іншими, політичними, суспільними, економічними й духовними чинниками. Етніцизм приводить консерватизму до дилем, пов'язаної з культурними, релігійними, расовими чи етнічними меншинами, які можуть проживати на території *титульної* нації. З одного боку, консерватизм підтримує думку, що всі, і етнічні меншини також, мають колективні та індивідуальні права на свій розвиток. З другого — даний світогляд підтримує водночас ідею етніцизації цілого національного простору, для того щоб *духовне лице* титульної нації, її менталітет чи *душа* проникили у все. А це означає, що всі інші ідентичності, національні меншини або просто відштовхуються, тому що етніцизація стає єдиними пізнавальними, оцінювальними і емоційними межами нації. З цього випливає, що хоча й консерватизм теоретично дотримується принципів багатокультурності і політічності, в практиці під ідеологією може бути асиміляційною, бо етніцизація логічно веде до уподібнення. Таке ж протиріччя міститься в консерватизмі щодо створювання своїх держав національними меншинами. З одного боку, даний світогляд теоретично погоджується на політичний сепаратизм, а з другого —

на практиці не підтримує розриву національного простору домінуючого етноса.

Консервативний світогляд може розрізняти націоналізм і етноціоналізм. Бо на відміну від лібералізму, дане світогрозуміння уявляє націоналізм як державний феномен, а етноціоналізм — як етнічний. А на практиці дані поняття часто плутаються.

Комунітарний підхід до націй уявляє всі нації як відмінні й унікальні. Кожна нація складається з подібних одиниць. Це веде до релігійному, бо відкладаючи універсалізм, комунітарний підхід вважає, що неможливо порівняти одну націю з другою.

Насамкінець, можна сказати, що в консерватизмі є тенденція бачити нашію в натуралістичний, субстанційний спосіб як дійсно реальні істоти, а не як концептуальні.

Політика, влада, держава.

Держава вважається історико-політичною спільністю, яка не є витвором людської думки чи волі, а являє собою природну цілісність, продукт історії. Так само як і людська природа і суспільство, держава також вважається *містичним тілом*, аналогічно до християнського поняття церкви. Оскільки між індивідом та державою існують природні й органічні зв'язки, між ними немає антагонізму. Крім того, держава тісно пов'язана із суспільством як засіб для досягнення спільніх мет у суспільстві. За допомогою законів держава підтримує порядок у суспільстві. Розуміння консерватизму позитивної ролі держави є дещо суперечливим. Більшість схильна вважати, що через вади людської природи є потреба у сильній державі на чолі з сильним президентом. Батьківський чи патерналістичний устрій влади передбачає постійний нагляд за суспільним добробутом, починаючи з родини, щоб створити політичні й економічні умови для розвитку особистості. Патерналізм також виправданій через те, що існує нерівність між групами і класами, які вимагає від еліти взяти на себе відповідальність в ім'я обов'язку. Ця ідея суперечить намаганням консерватизму захистити особу від влади політиків чи бюрократів, до котрих ця ідеологія ставиться з застереженням. Через це консерватизм підтримує будь-які механізми, що сприяють децентралізації державного апарату. Консерватизм, за винятком британського, скороїше підтримує федералізм, ніж унітарну державу. Цей опір централізму пояснюється тим, що будь-яка акумуляція влади підсилює вияви вад людської природи і може привести до сваволі й необмеженої тиранії. Ставлення до місцевої влади позитивніше, оскільки вона менш абстрактна, більше пов'язана із справами конкретних людей. Отже, місцеве самоврядування може бути сильне, бо його не треба боятися.

Консерватизм скептично ставиться до політичної демократії, осільки ця ідея суперечить регламентованому, ієрархічному устрою суспільства. Кермо влади має бути довірено представникам давно сформованої правлячої еліти. Раніше традиційний консерватизм бачив у цій ролі аристократів. Сучасний консерватизм спирається на власників майна і на тих, хто має підприємницький хист. Незважаючи на те, що консерватизм визнав існування сучасної ліберальної демократії, він, як і раніше, проти влади так званої *неталановитої більшості*. Ця більшість є натовпом. Натовп — то лише агрегат людських істот без внутрішньої структури і традиційних цінностей. Натовп і демократія по суті вважаються близькими.

Британський консерватизм визнає право і виступає проти кодифікованого, поширеного на Європейському континенті права, вважаючи цю правову систему раціоналістичною. Британський консерватизм віддає перевагу здоровому глузду, котрий є в звичайовому праві. Континентальний консерватизм змірився з кодифікованим правом, оскільки в його основі лежить римське право, яке, починаючи з середньовіччя, вважалося виявом якихось вічних цінностей.

Мораль.

Консерватизм виступає проти ідеї індивідуальної моралі, утилітаризму, відносної етики і будь-яких раціонально обумовлених моральних постулатів. Розум через свою недосконалість не може осигнати моральних принципів, бо не може підпорядковувати собі людські пристрасності. Існує певна плутанина між поняттями *мораль* і *природний закон* або *природні права*. Більшість консерваторів вважають *природне право* чистою абстракцією. Однак деякі визнають поняття трансцендentalного морального порядку, що базується на природному праві людського чи божого походження. Власне кажучи, визначається необхідність у вічних принципах *правильного* і *хібного*, які існують тому, що вони існували завжди. Отже, консерватизм виголосує принцип *розворядження*, що будеться на традиції або звичаях. Також визначається принцип *заслуг*. Ставлення до особистості, до інших людей має бути кероване іншими заслугами. Реалізація цього принципу вважається можливою, оскільки консерватизм стверджує, що особистість живе у стабільному, впорядкованому суспільстві, яке підтримує особистість і визначає ставлення до неї за її заслугами.

Консерватизм вважає, що існує більш тонкий і духовний регулятор суспільства, ніж економічний. Це доброочесність, яка виголошує необхідним дотримання певних засад. У такий спосіб досягається свобода.

Принципи, котрих треба дотримуватися: вірність і захист традицій та існуючої влади, служянність, відданість, мужність, честь, благо-

родство, патріотизм чи націоналізм тощо. Не дивно, що консерватизм також вітає релігійність.

Нарешті, спостерігається постійна ностальгія за *простим життям*, яка втілюється в літературі й інших мистецьких творах і пропагує пасторальні цінності. Політично це себе виявляє в різних формах народництва.

Свобода, воля.

Оскільки консерватизм одночасно і органічне суспільство і необмежений економічний ринок, викодить напруженість щодо поняття свободи. З одного боку, свобода означає, що люди не є рабами своїх пристрастей, але це, в свою чергу, можливо лише за умов існування й погави традицій, законів і влади. Свобода не означає права робити, що забажається. Тому консерватизм вимагає обмеження політичної, громадянської і соціальної свободи, щоб не загрожувати збереженню соціальної ієрархії і влади. Консерватизм вважає, що таких свобод завжди забагато, а не замало. Патерналістична течія в консерватизмі визнає корисність державних соціальних програм, спрямованих на підвищення рівня добробуту населення; таким чином, деякою мірою визнається принцип позитивної свободи, якщо ця свобода не суперечить порядку, ієрархії тощо.

З другого боку, консерватизм задеречує багато з вищесказаного, коли йдеться про ринкову систему. Сучасний консерватизм підтримує економічну свободу придання, володіння й успадкування власності, як і участі в ринку. Дозволяється здійснювати економічну діяльність за власним бажанням і без обмежень. Таким чином, вважається, що існування держави добробуту, державного сектора економіки або економіки *змішаного типу* із загрозою свободи обсистості і може поступово розвитися у тоталітаризм. Консерватизм не вважає, що всі володіють свободом однаково. Ті, хто має підприємницькі здібності або вже став власником, мають більше свободи, ніж ті, хто не має власності. Консерватизм вважає це справедливим. Тому цей тип консерватизму підтримує класичний економічний ліберальний (необмежений, нерегульований) капіталізм, але пов'язує його з антиліберальним ставленням до громадських, політичних і соціальних свобод людини.

Рівність.

Оскільки ієрархія, притаманна суспільству, глибоко укорінена, нерівність є природною, неминучою і бажаною. Ця ідея дещо суперечить підтримці, яку консерватизм виказує сучасній політичній ліберальній демократії. З одного боку, ця ідеологія підтримує нерівність

за рангом і станом, а з другого — приєднується до концепції легальної рівності всіх громадян. Одночасно, консерватизм виступає проти будь-яких спроб досягти повної рівності, бо це призводить до певних збочень, але підтримує патерналістичний розподіл благатств через державу добробуту, а саме це сприяє встановленню більшої рівності. Консерватизм побоюється, що держава добробуту може привести до утворення адміністративного типу суспільства, тож країном засобом для досягнення відносної життєвої рівності консерватизм вважає ринок.

Справедливість.

Згідно з консерватизмом, справедливість досягається через повагу до порядку, традицій і влади. Також справедливість означає ієархічну будову суспільства і розподіл благ, економічних та інших, відповідно до заслуг. Отже, мудрі, роботиці, законослухняні і добровесні особи мають політичну владу і благатство. Недостойні залишаються бідними і безвладними. І це вважається справедливим. З одного боку, консерватизм відверто заперечує соціальну справедливість як руйнівну ідею, з іншого — елементи цієї ідеї присутні в патерналістичній концепції соціальної відповідальності сильних і благатих перед нужденними прошарками населення.

Економіка.

Консерватизм вважає, що ефективність досягається через підтримання порядку, ієрархії, культури, національної гідності й індивідуальних чеснот тощо і через самостійне функціонування ринку.

Консерватизм висловлює двозначний погляд щодо ринку. Тому треба розрізняти традиційний підхід і сучасний напрям консерватизму. Традиційний, в основному континентальний європейський консерватизм ставився до капіталізму недовірливо і критично, оскільки в капіталістичному суспільстві переважає гонитва за прибутками замість панування чеснот. Крім того, вважалося, що капіталізм руйнує доиндустриальне природне суспільство. Нині консерватизм визнає ринкову економіку переважно за її ефективність, але не може змирітися з ідеєю змін, що є органічні для вільного ринку, і також з уявленням про особистість як просту складову ринкового механізму. Власне кажучи, консерватизм не може погодитися з ринковою моделлю суспільства, оскільки ця концепція лишає поза увагою такі поняття, як *чесноти, уподобання* та інші, які є також впливовими для суспільства.

Незважаючи на залишки ще досі недовірливого ставлення до ринку, консерватизм висловлює близькі до класичного лібералізму погляди, особливо стосовно економічних реалій. Тому виникають труднощі з розмежуванням цих двох ідеологій. Консерватизм прого-

лошує негативне ставлення до держави добробуту, за економіку пропозиції і певні принципи монетаризму. Ці ідеї властиві *неоконсерватизму*, який має багато спільногого з *анархо-капіталізмом*. Останній проголошує ідеї заміни держави нерегульованим ринком, який, в свою чергу, забезпечує абсолютно все, включаючи право, приватні суди, приватні слідчі органи тощо. Це забезпечує необмежену владу права приватної власності.

Соціалізм

Соціалізм — це продукт та реакція на епоху Просвіти, Французької та Індустриальної революцій. Хоча виникнення цієї ідеології датується XIX століттям, її проповідники жили щонайменше на сто років раніше.

Існує велика кількість форм соціалізму. Різні традиції можуть бути розрізнені за їхніми цілями та засобами досягнення. Соціалізм не можна ототожнювати з марксизмом, хоча останній справив великий вплив на розвиток соціалістичної ідеології.

Наприкінці минулого століття марксизм в основному означав сповідування тієї ідеї, що накопичення капіталу спричинялося до процесу, який міг привести до майбутнього соціалістичного суспільства. Ця форма соціалізму була заангажована ідеєю громадської власності на засоби виробництва, запровадження рівності та суспільного добробуту. Робітничий клас мав бути носієм соціалізму, оскільки він — головний виробник у суспільстві. Згідно з марксизмом, пролетаріат мав використовувати всі засоби для досягнення соціалізму. Хоча деякі короткочасні поліпшення життєвих умов пролетаріату і були досягнуті за умов капіталістичної системи, це не могло відрізочити революційного перетворення капіталістичної системи. Оскільки капіталізм не міг бути фундаментально змінений, він мав зникнути в ході революції, коли і економічні умови і свідомість пролетаріату для цього визріють. Нарешті, стверджувалося, що соціалізм як раціональне бачення світу міг розкрити закони суспільного розвитку.

Одна з інтерпретацій цих ідей, що виникла під впливом жорстоких та антигуманних наслідків раннього капіталізму, наголошувала на необхідності насильницького повалення існуючого політичного та економічного ладу. Врешті-решт вона вела до більшовицької моделі. Остання, в свою чергу, була виявом певних історичних умов та зазнала впливу специфічних російських обставин.

Інша інтерпретація виникла під впливом змін у капіталізмі та деяких покращень життєвих умов робітничого класу, а також виникнення політичної демократії. Найбезпосереднішим фактором, що впливав на соціальну демократію чи демократичний соціалізм, було

прийняття німецькими соціалістами тієї ідеї, що вільна держава із громадськими правами може бути побудована мирними виборчими засобами і що соціалізм має бути визначений у термінах соціальної справедливості. Британський фабіанський соціалізм пов'язував себе із новонародженим сучасним лібералізмом, і його заангажованість соціальною справедливістю та перерозподілом також сприяла формуванню соціальної демократії. Те, що виникло як соціал-демократія, було комбінацією різних елементів політичної демократії, соціальної справедливості, загальних гуманістичних принципів, які поступово могли б приборкати капіталізм, замість того, щоб скасувати його. Зазнаючи еволюції від наголошення на колективній державній власності на виробництво до селективної державної власності та індикативного планування, соціальна демократія прийшла до сприйняття ідеї змішаної економіки, що поєднує приватний та державний сектори. Частково під впливом кейніанської економіки соціальна демократія виправила своє раніше прихильне ставлення до ідеї держави добробуту, завдяки чому її часом важко відрізити від сучасного лібералізму.

Як і щодо інших ідеологій, зв'язок між цією ідеологією та партіями, що носять її називу, досить тонкий, оскільки партії відображають ширший спектр поглядів на соціоекономічні та політичні явища. Деякі аналітики розрізнюють християнсько-демократичні партії як варіант соціальної демократії.

Провідними соціалістичними мислителями є:

Жан-Жак Руссо (Jean-Jacques Rousseau) (1712–1778). Руссо пропонував, щоб індивіди розвивались у спільноті. Індивіди морально зобов'язані підкоритися загальній волі, яка керується розумом. Він допускав, що воля більшості народу може інтерпретуватися як загальна воля. Крім того, Руссо був, в основному, прихильником егалітарного поняття свободи, а не ідей народного суверенітету.

Карл Маркс (Karl Marx) (1813–1883). Маркс дотримувався думки, що на капіталізм неминуче чекає фатальний кінець. Він поєднував цей детермінізм з волонтаризмом пролетаріату. Революція — це коли обидва фактори збігаються, що приводить до соціалістичного суспільства.

Едуард Бернштейн (Edward Bernstein) (1850–1930). Бернштейн переглянув тезу Маркса про те, що процес накопичення капіталу спричиняє падіння норми прибутку, знищення середнього класу і врешті-решт призводить до загибелі капіталізму. Оскільки, згідно з Бернштейном, природа капіталізму змінилася, життєві умови робіт-

ників покращилися, середній клас виріс, то стало можливим поступово і мирно вводити через політичну систему та вибори соціалізм.

Торстейн Веблен (Thorstein Veblen) (1857–1929). Веблен схвалював порушення традицій ринковою економікою, але, висловлював жаль, що в ході еволюції капіталізм генерує привілейований *клас неробів-лєжнів*. Нижчий та середній класи миряться з привілейованим класом. Це призводить до ерозії етики і таких повторюючих явищ, як *заплановане старіння* товарів. Веблен висловлює впевненість, що економікою мають правити технократи, а не урядова власність економічних секторів.

Госта Еспінг-Андерсен (Gosta Esping-Andersen) (1947). Еспінг-Андерсен доводить, що капіталізм не тільки створює найманий та робітничий клас, але також і третій, середній, клас, що складається з менеджерів, адміністраторів та інших, які не є власниками засобів виробництва. Успіш п'ятої численного класу пов'язаний як із державним, так і з приватним секторами. Соціал-демократія для свого політичного успіху має бути союзником цього класу. Обійтися без влади, соціал-демократія має потурбуватися про те, щоб середній клас отримав підтримку від державних спонсорських програм добробуту, що створені для цього класу. Таким чином, соціалізм може бути досягнутий через поєднання політики добробуту, податкової політики та кейніанської економіки.

Нижче подано концепції, що характеризують особливості соціал-демократичної ідеології.

Зміна.

Соціал-демократія має тенденцію до оптимізму щодо бажаності та можливості змін, які ведуть до знищення існуючих нерівностей. Ця ідеологія включає більшість ліберальних ідей щодо прогресу, економічного та політичного розвитку та відмовляється від марксового наголосу на можливості прогресу лише через класовий конфлікт.

Людська природа.

Акценту на ідеї абстрактної людської природи неробиться, оскільки вона мало що пояснює. Наголошуються саме соціальні утисти, що їх зазнає людина. Це веде до динамічного поняття людської природи, що може розвиватися та покращуватися. Цей оптимістичний погляд розглядає людські вміння та переконання як наслідок процесу набуття досвіду у природному та соціальному середовищі. Ринкова економіка примушує людину бути егоїстичною, агресивною та матеріалістичною. Проте цей негативний аспект ринку може бути модифікований таким чином, що індивіди набудуть таких чеснот, як солідарність, колекти-

візм, співчуття до інших, ніжність тощо. Індивіди можуть підкоряті свої індивідуальні інтереси колективним суспільним інтересам і працювати спільно для загального добробуту. Також сприймається ідея керування людською поведінкою розумом.

Суспільство.

Оскільки людина вважається в своїй основі соціальною істотою, суспільство та індивіди розглядаються як нерозрізні. При правильних умовах індивіди, в основному, не користолоби, а здатні вибирати колективні цілі. Це досягається через створення різних об'єднань, що є основою суспільства. Соціальна демократія підкреслює ту ідею, що суспільство є живим організмом, який забезпечує повний розвиток людських здібностей, а також ідею соціального, економічного і національного етичного ладу, що існує незалежно від держави і має назву громадянського суспільства.

Хоча соціал-демократія і визнає важливість соціальних класів, вона з часом все менше робить наголос на своєму виключному зв'язку з робітничим класом. Підкреслюючи загальні людські цінності, вона пов'язує себе із суспільством у цілому. Коли ця ідеологія окреслює поняття соціальних класів, то це робиться більше з огляду на заняття та посади, ніж з позиції власності та багатства. Відмовляючись від наголосу на соціальному конфлікті, соціальна демократія наполягає на послабленні класового розшарування і, таким чином, сприяє перебудові суспільства на засадах загальних потреб та рівності.

Нація.

Погляд соціал-демократії на цю тему зазнав суттєвої зміни. Спочатку, коли ця ідеологія приділяла головну увагу суспільним класам, поняття нації або ігнорувалося або до нього ставилися вороже. З одного боку, вважалося, що нації постали з капіталізмом і знікнуть з ним. З другого – уявлялося існування всередині нації різних націй, наприклад, нації буржуазії чи пролетаріату. До певної міри, соціалізм приєднувався до деяких ліберальних ідей щодо ототожнення національної приналежності з державним громадянством і юридичною рівністю членів нації. Ця ідеологія досить довго або ігнорувала етнічність, або стояла на позиції уподібнення всіх через об'єднавчі етнічні процеси. Таким чином, етнічні меншини мали мовно, культурно тощо асимілюватися до основного населення. Сьогодні соціал-демократія переконана, що всі відмінності, релігійні, культурні чи що єтнічні, мають бути збережені завдяки багатокультурності та поліетнічності.

До певної міри, даний світогляд навіть перебрав деякі аспекти комунітарного поняття нації. Соціалізм настоює на колективних та індивідуальних правах етнічних груп і теоретично підтримує полі-

Рівність.

Ідея рівності виходить за межі рівності статусу, рівності можливостей чи правових рівностей. Справжня рівність означає рівність умов. Ця ідея соціальної рівності є гарантією того, що всі індивіди будуть здатні розвинуті свій людський потенціал. Соціальна демократія заангажована ідеєю, що можна змінити суспільство нерівності і, таким чином, забезпечити істинну людську спільноту.

Заангажована ідеєю розподільчою соціальної рівності, соціальна демократія є прихильником державної активності, що морально коригує несприятливі нерівності, спричинені ринком. Нарешті, соціальна демократія переносить на ринок ідею демократії. Це означає, що, як і в політиці, в економіці все не може вирішуватися лише кількома власниками, капіталістами чи бізнесменами.

Справедливість.

Соціальна демократія сприймає поняття соціальної справедливості, яка одночасно є розподільчою справедливістю, що нерозривно пов'язана з поняттям рівності і потреб. Егалітарний перерозподіл відповідно до потреб може досягнути рівності результатів. Таким чином, соціальна демократія виходить за межі ідеї простого перерозподілу прибутку і багатства громадською владою і підкреслює бажаність нових загальних соціальних умов, що забезпечать соціальну справедливість.

Економіка.

Деякі соціальні демократії заангажовані *інструменталістським* та *структуралістським* неомарксистським сприйняттям зв'язку між державою та економікою. Згідно з поглядами перших, держава соціалізує кошти для ринку і, таким чином, забезпечує ефективність через створення інфраструктури, системи освіти, охорони здоров'я тощо. На думку інших, держава забезпечує ефективність через допомогу в накопиченні капіталу. Основна течія соціальної демократії ідентифікується із кейнсіанською економікою, яка забезпечує соціальну демократії підтвердження необхідності адміністрування ринку, а також передачі частини прибутку дискримінованим меншинам. Це дозволяє даній ідеології стверджувати, що вона заангажована перерозподільчою справедливістю держави доброчуту, що дає змогу пояснити ситуацію, вдаючись до термінів *урядове перевантаження*, а також *фіскальна криза держави*. Обидва феномени ставлять під сумнів легітимність політичної системи ліберальної демократії. Нарешті, соціальна демократія майже непомітно й мовчазно використовує деякі положення з класичного лібералізму щодо необхідності обмеженої приватизації.

тичний етнічний сепаратизм, хоча на практиці даний світогляд не може погодитися з ідеєю розподілу існуючих багатоетнічних держав.

Політика, влада, держава.

Через те, що поняття влади переїлітається з поняттям обов'язку, соціальна демократія розцінює владу як легітимну, якщо вона побудована на демократичних засадах. Соціальна демократія підкреслює необхідність змінності політиків і бурократії перед суспільством. Існує також республіканська ідеяна стихія в соціальній демократії з акцентом на народний суверенітет та представницьку демократію як найкращі форми політики. Близче пов'язане із ідеєю безпосередньої демократії поняття *громадськості* або чеснот. Це натякає на жертвування персональними інтересами для громадського добра. Втім соціальна демократія сприймає також конституціоналізм, представницький уряд та ідею ліберальної демократії. Нарешті, ця ідеологія характеризується позитивним поглядом на державу, що має відігравати активну роль у соціальних та економічних справах. Відповідна роль активної держави полягає в наданні побутових послуг. Держава має задовільнити колективні інтереси населення. Вона робить це через вироблення громадських благ, що не можуть бути забезпечені через ринок. Нарешті, соціальна демократія є прихильником певних форм державного контролю над ринком.

Мораль.

Людське існування репрезентується як певна етична система, у якій один індивід пов'язаний з іншими через кооперацію, співчуття, любов, взаємну повагу тощо. Коротко кажучи, це ідея *солідарності*. Головний інтерес соціальної демократії пов'язаний із соціальною справедливістю як потребою та рівністю. Це репрезентується як зовнішній моральний принцип, що є суддею над вчинками не окремого індивіда, а суспільства в цілому. Соціальна справедливість пов'язана із питанням рівного розподілу прибутку та добробуту в суспільстві. Справедливе та високоморальне суспільство може задовільнити людські бажання та потреби відповідно до принципів егалітарного розподілу добробуту.

Свобода, воля.

Соціальна демократія висуває позитивне поняття свободи на додачу до негативного поняття. Оскільки позитивне поняття свободи має на увазі самореалізацію, розвиток здібностей людей, то цим самим визнається, що позитивна свобода може бути реалізована тільки у контексті суспільства. Державне втручання через державу добробуту забезпечує індивідуализм засобі актуалізації існої свободи. Ця ідеологія має тенденцію робити наголос більше на цінності рівності, ніж на цінності свободи.

Висновки

Існують різні системи чи схеми для того, щоб класифікувати ідеології. Можна застосувати один лінійний спектр або два лінійні спектри, що не перетинаються і утворюють квадрат. Третій варіант аналізу — це округлий спектр.

Лінійні спектри поділені на два типи. На одному полюсі множини визначається певне явище, а на другому — його антонім. Таким чином, виникає цілий діапазон. Кожний ідеології приписується певне місце в континумі. Мистецтвом є визначити місце кожної ідеології. Проблема полягає в тому, що ніякий спектр не є цілком задовільний. Недолік класифікації полягає в тому, що завжди наявна якась аномалія. В одній класифікації дана ідеологія породжує ішшу, а за другою класифікацією — та сама ідеологія іде за нею. За те одним спектром дві ідеології класифікуються як споріднені, за іншим — як цілковито протилежні. Нарешті, є такі класифікаційні системи, де просто немає місця для певних ідеологій. Приклади однородового поділу: ліво—право, індивід—суспільство, рівність—ієрархія, авторитаризм—демократія, детермінізм—волонтаризм тощо.

На нашу думку, потрібно ставитися критично й скептично до принципу класифікацій. Не треба забувати, що певна ідеологія має різне значення в різний час і в різних країнах. Наприклад, в XIX столітті європейський лібералізм можна було класифікувати як лівий, а сьогодні в більшості випадків ця ідеологія вважається центристською або правою.

В даному дослідженні ми виходили з певних припущенень. Серед них такі: реальність можна визначити ідеями, хоча ідеї про реальність та саму реальність не можна ототожнювати; ідеї можна зобразити словесно й концептуально; ідеям притаманні норми й цінності; ідеї є важливі тощо.

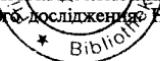
Послідовно пов'язана система ідей може стати ідеологією. Ідеологія подібна до політичної думки чи політичної філософії, але їх не можна ототожнювати. Політична думка — це систематичний спосіб пояснення політичного світу, застосовуючи філософічні й моральні погляди, переконання та оцінки. Для неї також характерне критичне мислення. Ідеологія — це система ідей, а також і пірувань, емотивних елементів тощо, в котрій, хоча її не обов'язково, внутрішньо узгоджені й згармонізовані всі ці складники. Ідеологія присуджує політичний світогляд, світозуміння й погляд. Можна сказати, що вона відіграє роль путівника, діє як мотивація для міркування і для прийняття рішень. Ідеологія також є формою політичної бесіди чи диспути й

конвенційної структури. Очевидно, ідеологія містить інгредієнти політичної думки, але ці складники є в спрощеній та грубій формі. Нарешті, суть ідеології полягає в тому, що на відміну від політичної думки вона перетворює ідеї, вирування тощо в дію. Отже, ідеологія спрямована на акцію, на діяння чи на вчинок.

Оскільки ідеології народилися головним чином в Західній Європі, сьогодні вони стали всесвітнім явищем. Ідеологія чи ідеологічні категорії наявні в усіх галузях людського буття. Ідеологічне забарвлення присутнє в щоденному житті і в повсякденному спілкуванні. Свідомо, підсвідомо чи несвідомо, ідеологічні уявлення застосовуються в буденій чи товариській розмові, коли наводимо аргументи про лібералів, консерваторів чи про державу, наші права й правильну чи неправильну державну політику. Щоденна мова про політичні феномени неясна, нечітка й часто просто заплутана. Не краще й з журналістськими висловлюваннями й термінами. Окрім того, журналістика загалом, а політична журналістика зокрема, продукує політичні думки, в которых присутній свідомий, підсвідомий чи несвідомий ідеологічний колорит.

Очевидно, що найбільший вплив ідеології можна спостерігати в політичному житті, в політичному обговоренні думок й аргументацій. Ідеологічні поняття також присутні в політичній риториці. Політична бесіда переходить з театральністю, з обращням поза тощо, політична лексика також неясна чи просто поверхнева. Проблема політичних слів полягає також у тому, що коли політики пристосовуються до pragmaticій дійсності, їхні термінології зазнає мутацій, що призводить до ще більшої неясності. Ідеологічні впливи присутні в державній політиці. Різні світогляди впливають, по-перше, на осмислення даної економічної, культурної, екологічної чи іншої проблем. Висування різних варіантів розв'язання даного питання має свідоме, підсвідоме чи несвідоме ідеологічне забарвлення. Вибір одного з них також має ідеологічний підтекст. Тому державна політика щодо освіти, безробіття, культури, людських прав, державної безпеки тощо так часто має ідеологічний відтінок. Очевидно, що кожний державний політичний курс дає певної мірі — це наслідок компромісу. В одній і тій же політичній лінії можуть бути різні елементи суперечливих ідеологій. Не треба забувати про ідеогеми, які вводяться в життя або протиставляються вже існуючим у державій практиці.

Хоча всі суспільні вчення прагнуть бути науковими й об'єктивними, відмовляються від ідеологічних факторів в ім'я принципу свободи та наукового сумління, ідеологічний контекст залишається. Частини свідомо чи підсвідомо політологи, соціологи керуються ідеологічними міркуваннями при постановці проблем наукового дослідження. На-

приклад, ідеологія присутня тоді, коли є намір вивчати національну ідею, макроекономічне регулювання, соціальну справедливість. Вплив світогляду можна помітити, коли вибирають концепції та моделі, які будуть застосовані в аналізі, наприклад методологічний індивідуалізм, демократія, системний аналіз тощо. Ідеологічні нюанси теж присутні в наукових висновках чи дослідженнях. Хоча й супільствознавці мають тенденцію застосовувати концепції замість слів, самі вони, зазвичай, під впливом світогляду.

На нашу думку, оскільки вплив ідеологічних чинників значний, корисно набути відомості про них та про ідеології, з якими вони пов'язані. Коли ми усвідомимо ідеологічні припущення й висновки, котрі випливають з них, це може допомогти бути критичнішим. До певної міри, порівнюючи головні політичні ідеології, можна вирішити це завдання. Отож, потрібно відрізняти квінтесенцію даної ідеології, постійні засади від змінних. Важливо також, які елементи різних ідеологій трансформувалися одна в одну, а які просто спільні. Знаючи це, ми наблизимося до розуміння, як і чому в щоденному житті, політіці чи в суспільних науках існують відмінні інтерпретації людського світу.

Використана література

Ansart, Pierre.

Les ideologies politiques (Presse universitaires de France, 1914)

Breton, S.

Theorie des ideologies (Paris: Desclee de Brouwer, 1997)

Caporaso, James A. and Levine, David P.

Theories of Political Economy (Cambridge: Cambridge University Press, 1992)

Clark, Barry.

Political Economy (New York: Praeger, 1991)

Crick, Bernard.

Socialism (Milton Keynes: Open University Press, 1990)

Germino, Dante.

Beyond Ideology (New York: Harper and Row, 1967)

Goyard-Fabre, S.

Elements de philosophie politique (Paris: Armand Colin, 1996)

Heywood, Andrew.

Political Ideologies (New York: St. Martin's Press, 1992)

Honderich, Ted.

Conservatism (London: Hamish Hamilton, 1990)

Kolm, S.-C.

Le libéralisme moderne (Paris: Presse universitaires de France, 1984)

Lenk, Kurt. (ed)

Ideologie, Ideologiekritik und Wissenssoziologie (Neuwied: Campus, 1984)

Watkins, Frederik.

The Political Tradition of the West (Cambridge: Harvard University Press, 1967)

Зміст

Передмова	3
Вступ	4
Політична філософія, політична думка, наука та ідеологія	6
Ідеологічна аргументація: приклад політики та економіки	10
Розгляд провідних сучасних ідеологій	15
Класичний лібералізм	15
Сучасний лібералізм	26
Консерватизм	33
Соціалізм	42
Висновки	48
Використана література	51